

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Jaarbericht 2013

Procesvertegenwoordiging Hof van Justitie van de EU

Doouane | Eurocrisis | Fiscaal recht - Directe belasting | Handvest | Intellectueel eigendom | Landbouw | Mededinging | Milieu | Sancties

MexicoStPetersburgParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosBogotáKairoHarareLagosManaguaHamburgLagosColombomexicoBratislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselsDarEoSalaamKobeSofiaKeoalaLoerWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMoscatDakarStockholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebaLissabonParijsRabatDüsseldorffCemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDakarHoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelgradoHamburgRomeDarEoSalaamSofiaDubaiColomborabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuaqadougouAlgiersKingstonStPetersburgAmmanMilanMexicoTeheranAbiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmsterdamAbebaTripoliLaPazKairoManaguaBLosAngelesKievAnkaraColombowarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColombonewYorkRiyadBamakoTelKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoulMontevideoBrasiliaPretoriaAnkaraBomayorontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBcLaLusakaAntwerpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenIstanboelAlmatyBangkokHeAnJoseParamariboAnkaraSaoPauloPretoriaBangkokMilanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSarajevoBratislavaWindhoekZagrebBrusselMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunisManaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekarestHamburgKopenhagenStMmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoseRomeLuxemburgSofiaHoustonRiyadDüsseldorfAmmanAccraPraagKarachSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMuscatWindhoekRiyadLuandaMadridVaticaanstadWarschajavanVancouverAntwerpenDakarDarEoSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoseTelAvivMilanBoedapestLusakaFrankfurtAmMainMelbourneMünchenAtheneDüsseldorfKampalaCanneraBamakoIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhYaoundeRiyadhMuscatKampParijsMadridBelgradoBelgradoSarajevoPraagKaapstadMelbourneLaPazTunisMoskouLosAngelesNewDelhiAddisAbebaAntwerpenBrusselWashingtonMoskuaWenenHongKongBogotáLuandaRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilanHamburgTelAvivMontevideoMaputoAlgiersMilanMDeOuvancouverAnkaraBarcelonaPraagColombowarschauMadridPretoriaBonnAtheneIstanboelWashingtonWellingtonKhartoemBonnLusakaDhanghaiWenenJakartaStockholmSanJoseManaguaNewYorkKhartoemAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatLuandaSantiagoDeChileLusakaWenenRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavanaHavannaBerlijnHongKongMilanCanneraHamburgNairobiPraagIslamabadAbuDhabiQuitoLimaWashingtonDubaiRomeJakartaLimaLondenStockholmMoskouNewYorkAddisAbebaNewYorkSingaporeSeelHongKongFrankfurtAmMainKBratislavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMontrealSofiaSydneySantiagoDeChileLondenDüsseldNewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEoSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChileHamburgKobeYaoundeAddiMadridBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaAccraZagrebRiyadLosAngelesnDarEoSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoemBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBuenosAiresSarajevoAntPetersburgShanghaiBagdadJakartaKeoalaLoempoerTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelHongKongChicagoIslamabadKDamascusTunisBogotáKopenhagenWenenCaracasBernKeoalaLoempoerTokioDublinAlmatyNewDelhiAtheneRiyadPortOfSpainBonnShanghaiKhartoemZagrebSofiaLagosKobeDublinQuitoLondenPretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnBuenosAiresLagosShanghaiKongBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJoseKoeweitWenenKievParijsBuenosAiresMadridKoeweitHarareParijsMoskouPretoriaMadridDamascusPraagKobeKeoalaLoempoerKaapstadLuandaKievLusakaDarEoSalaamMelbourneZagrebParijsHoustonWindhoekParamariboBonnCotonouOttawaJakartaMuscatColombomanillaOsloNairobiDubaiSaoPauloPretoriaMaputoAmmanBagdadNewDelhiLimaLaPazQuiLambadBamakoHamburgAlgiersLuandaKingstonRiyadMoskouLagosManaguaBuenosAiresManillaLimaMelbourneMexicoColombomexicoCanneraAbuDfbourmeWenenDarEoSalaamBrasiliaKoeweitParijsJakartaIstanboelTeheranKhartoemAbujaParijsStockholmTorontoNewDelhiQuitoSeelBangonLaPazParamariboBoekarestSarajevoKoevitPortOfSpainHoerBoekarestKingstonAlgiersStockholmLosAngelesDubaiSingaporeAnkaraAmmanCanlogotaParijsLaPazWenenAccraVaticaanstadPortOfSpainHoustonPretoriaLaPazIstanboelBoedapestHamburgVancouverDhakaDubaiBangkokAlgiersKhartoemDubaiKobeBrusselMexicoStPetersburgParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosBogotáHarareLagosManaguaQuitoHamburgLagosColombomexicoBratislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselsDarEoSckobeSofiaKeoalaLoempoerWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMoscatDakarStockholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebaLissabonRabatDüsseldorffTokioLuxemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDakarHoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelHamburgRomeDarEoSalaamSofiaDubaiColomborabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuaqadougouAlgiersKingstonStPetersburgAmMilanMexicoTeheranAbuDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmsterdamAbebaTripoliLaPazKairoManaguaBagdadLosAngelesKievAnkaraColombowarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColonyorkRiyadBamakoTelAvivKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoulMontevideoBretoriaAnkaraBomaySofiaTorontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBarcelonaLusakaAntwerpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenAlmatyBangkokHelsinkiSanJoseParamariboAnkaraSaoPauloPretoriaBangkokMilanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSarajevoBratislindhoekZagrebBrusselRiyadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunisManaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekHamburgKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoseRomeLuxemburgSofiaHoustonRiyadDüsseldnmanAccraPraagKarachSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMuscatWindhoekRiyadLuandaVaticaanstadWarschuaBrasiliaVancouverAntwerpenDakarDarEoSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoseTelAvivMilanBoedapestLusankfurtAmMainMelbourneMünchenAtheneDüsseldorfKampalaCanneraBamakoIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhRiyadhMuscatKampalaParijsMadridBelgradoBelgradoSarajevoPraagKaapstadMelbourneLaPazTunisMoskouLosAngelesNewDelhiAddisAbebaAntwerpenBrusselWashingtonLusakaWenenHongKongBogotáLuandaRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilanHamburgTelAvivMontevMaputoAlgiersMilanMontevideoVancouverAnkaraBarcelonaPraagColombowarschauMadridPretoriaBonnAtheneIstanboelWashingtonWellingtontoemBonnLusakaDublinShanghaiWenenJakartaStockholmSanJoseManaguaNewYorkKhartoemAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatSantiagoDeChileLusakaBomayRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavanaHavannaBerlijnHongKongMilanCanneraHamburgNairobiHankfurtAmMainKarachiBratislavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMontrealSofiaSydneySantiagoDeChileLondonDüsseldorfDerzheneNewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEoSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChileLusakaWenenRabatBogotáAddisAbebaMadridBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaonayRiyadLosAngelesMilanDarEoSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoemBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBuenosAiresSarajevoAnkaraStPetersburgShanghaiBagdadJakartaKeoalaLoempoerTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelChicagoIslamabadKingstonDamascusTunisBogotáKopenhagenWenenCaracasBernKeoalaLoempoerTokioDublinAlmatyNewDelhiAthenePortOfSpainBonnShanghaiRiyadKhartoemZagrebSofiaLagosKobeDublinQuitoLondenPretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnAiresLagosShanghaiKopenhagenBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJoseKoeweitWenenKievParijsBuenosAiresMadridKoeitPretoriaAnkaraBomaySofiaTorontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBarcelonaLusakaAntwerpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontAvivDubaiTelAvivLondenIstanboelAlmatyBangkokHelsinkiSanJoseParamariboAnkaraSaoPauloPretoriaBangkokMilanBamakoHoustonHaraAnkaraSarajevoBratislavaWindhoekZagrebBrusselRiyadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunisManaguaTeheranCotTokioTunisHelsinkiBoekarestHamburgKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoseRomeLuxembu

Jaarbericht 2013

Procesvertegenwoordiging Hof van Justitie van de EU

Inbreng van de Nederlandse regering

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
1. Procesvertegenwoordiging bij het EU-Hof van Justitie en het Gerecht	10
Plaats en bezetting	11
Zaakbehandeling	11
Procedures voor het Hof van Justitie en het Gerecht	12
<i>Prejudiciële zaken</i>	12
<i>Rechtstreekse zaken</i>	13
<i>Prejudiciële spoedprocedure en versnelde procedure</i>	14
Advieszaken	15
Raadswerkgroep Hof	15
Het EU-Agentennetwerk	15
Kennisoverdracht	16
2. Uitspraken van het EU-Hof van Justitie en het Gerecht	18
Aanbesteding	19
Asiel en migratie	20
Associatieovereenkomst Turkije	22
Bescherming persoonsgegevens	22
Burgerschap	23
Douane	24
Externe Betrekkingen	25
Fiscaal Recht - indirecte belasting	26
Handvest	28
Institutioneel recht	30
Intellectueel eigendom	31
Landbouw	32
Mededinging	33
Medezeggenschap	34
Milieu	34
Openbaarheid	35

Procesrecht	36
Sancties	38
Sociaal recht	38
Staatssteun	41
Strafrecht	42
Telecom	43
Vervoer	44
Vrij verkeer - Diensten	45
Vrij verkeer - Kapitaal	46
Vrij verkeer - Personen	47
Vestiging	48
Doorhalingen en beschikkingen	49
EVA-Hof	50
Bijlage 1	52
Bijlage 2	58
Bijlage 3	68

Voorwoord

Voor u ligt het achtste jaarbericht van de Nederlandse procesvertegenwoordiging bij het Hof van Justitie van de Europese Unie (het Hof en het Gerecht) in Luxemburg. Hierin is een overzicht opgenomen van de zaken waaraan de Nederlandse regering in het afgelopen jaar heeft deelgenomen.

De rechtspraak van het Hof en het Gerecht is essentieel voor Nederland. Hun uitspraken dragen bij aan de rechtsontwikkeling binnen de Europese Unie en kunnen van invloed zijn op het Nederlandse recht en beleid. De Europese rechtspraak leidt soms tot aanpassing van de nationale regelgeving of uitvoeringspraktijk. Door actief haar visie naar voren te brengen in Luxemburg, kiest de Nederlands regering ervoor om invloed uit te oefenen op deze rechtsontwikkelingen.

De zaken waarin het Hof in 2013 uitspraak heeft gedaan, beslaan een breed terrein aan onderwerpen. Daaronder waren enkele belangrijke uitspraken op het terrein van de grondrechten. In *Kadi* oordeelde het Hof dat bij de EU-uitvoering van de VN-sanctielijst onvoldoende rechtsbescherming wordt geboden. In *Akerberg* heeft het Hof zich uitgesproken over het toepassingsbereik van het EU-Handvest. Het Hof heeft voor een ruime uitleg van het toepassingsbereik gekozen door te oordelen dat de in de Unie gewaarborgde grondrechten toepassing vinden in alle situaties die door het Unierecht worden beheerst. Dit betekent niet dat alle nationale maatregelen aan het EU-Handvest getoetst moeten worden. Zo oordeelde het Hof in *Sindicato dos Bancários do Norte* dat het niet bevoegd was om een vraag te beantwoorden over de verenigbaarheid met het EU-Handvest van een verlaging van de ambtenarensalarissen in Portugal met 10%. Vanuit het perspectief van de grondrechtenbescherming is ook de zaak *Gascogne* van belang. In die zaak oordeelde het Hof dat het een schending van de redelijke termijn oplevert wanneer een mededingingszaak voor het Gerecht langer dan vijf jaar zonder aanwijsbare redenen heeft stilgelegen. Dit hoeft niet te leiden tot het verlagen van een eventueel opgelegde boete. Voor een eventuele schadevergoeding dient de gedupeerde onderneming een aparte procedure op grond van artikel 268 VWEU (niet-contractuele aansprakelijkheid) te starten. Voorts heeft het Hof in 2013 uitspraak gedaan in een aantal institutionele geschillen, waaronder enkele over de bevoegdheidsverdeling op het terrein van de externe betrekkingen betreffende intellectueel eigendom (*Daiichi*) en rechtsbescherming van diensten (*Commissie tegen Raad*).

In 2013 hebben de Europese hoven 75 zaken afgedaan waaraan de Nederlandse regering een bijdrage heeft geleverd. Van de 55 prejudiciële zaken waren er 15 afkomstig van Nederlandse rechters. Daarnaast was de Nederlandse regering betrokken bij 19 rechtstreekse zaken. In vier zaken waarin het Hof in 2013 uitspraak deed, heeft de Nederlandse regering zich moeten verweren tegen de Europese Commissie. In 10 uitspraken heeft Nederland één van de partijen gesteund bij het geschil voor het Hof en drie keer in een geschil voor het Gerecht. Het oordeel van het Hof en het Gerecht komt in een ruime meerderheid van deze zaken overeen met het door de Nederlandse regering ingebrachte standpunt.

Dit jaarbericht geeft een overzicht van de werkzaamheden van de Nederlandse procesvertegenwoordiging in Luxemburg (hoofdstuk 1). Daarnaast bevat het de samenvattingen van alle uitspraken uit 2013 in zaken waaraan Nederland heeft deelgenomen (hoofdstuk 2). Zoals ieder jaar betreffen deze arresten verschillende onderwerpen, zoals asiel en migratie, burgerschap, douane, fiscaal recht, sociaal recht en de fundamentele vrijheden.

| 8 |

Wij hopen dat dit jaarbericht bruikbaar en inzichtelijk is. Vragen en suggesties stellen wij op prijs en kunt u sturen naar DJZ-ER@minbuza.nl. Ook wijs ik u graag op de website van het Expertise Centrum Europees Recht van de afdeling Europees recht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (www.minbuza.nl/ecer).

Den Haag, augustus 2014

Namens de gemachtigden bij het Hof van Justitie van de EU en het EVA-Hof,

Mielle Bulterman

Hoofd van de afdeling Europees recht, Ministerie van Buitenlandse Zaken

Margo Cruq

Marianne Gijzen

Jurian Langer

Babette Koopman

Marlies Noort

Michelle de Ree

Charlotte Schillemans

Hélène Stergiou

Esther Verschuur

1. Procesvertegenwoordiging bij het EU-Hof van Justitie en het Gerecht

Plaats en bezetting

Door regelmatig haar visie naar voren te brengen in Luxemburg, kiest de Nederlandse regering ervoor om invloed uit te oefenen op de rechtsontwikkelingen van het Hof van Justitie van de Europese Unie in Luxemburg (het EU-Hof). Nederland is daarom een actieve lidstaat bij deze hoven.

Het EU-Hof omvat het Hof, het Gerecht en het Ambtenarengerecht. De Nederlandse regering is met name betrokken bij procedures voor het Hof en het Gerecht. Daarnaast kan de Nederlandse regering deelnemen in procedures voor het Hof van de Europese Vrijhandelsassociatie (het EVA-Hof).

De procesvertegenwoordiging voor de Nederlandse regering wordt uitgevoerd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Zaakbehandeling

Momenteel zijn acht juristen bij de afdeling Europees Recht van de Directie Juridische Zaken (DJZ/ER) bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken gemachtigd om in Luxemburg op te treden namens de Nederlandse regering. Deze gemachtigden, ook wel agenten genoemd, maken deel uit van het Hofcluster. De afdeling Europees Recht bestaat daarnaast uit een Adviescluster en het Expertise Centrum Europees Recht.

Het hoofd van de afdeling Europees Recht is - samen met het hoofd van het Hofcluster - verantwoordelijk voor de coördinatie van de procesvoering. Het Hofcluster wordt ondersteund door een griffier. Deze is belast met de registratie van de zaken, de stroom van processtukken van en naar de hoven en de distributie naar de verschillende departementen. Het Hofcluster coördineert de voorbereiding en de formulering van het standpunt van de Nederlandse regering voor de Europese hoven in zowel prejudiciële als rechtstreekse zaken. Deze zaken kunnen alle mogelijke onderwerpen van het Europees recht beslaan.

Besluitvorming over deelname in EU Hofzaken: de ICER-H

De beslissing om namens de Nederlandse regering een inbreng te leveren in een aanhangige procedure wordt genomen in de Interdepartementale Commissie Europees Recht - Hofzaken (ICER-H). De ICER-H is een vaste interdepartementale werkgroep waarin alle departementen zijn vertegenwoordigd. De ICER-H komt elke twee weken bijeen en wordt voorgezeten door het hoofd van de afdeling Europees recht of het hoofd van het Hofcluster. Tijdens de vergaderingen worden alle bij de Europese hoven aanhangige zaken en de door deze hoven gedane uitspraken beoordeeld op hun relevantie en mogelijke gevolgen voor Nederland. In 2013 zijn 699 nieuwe zaken aanhangig gemaakt bij het Hof en 790 bij het Gerecht. In 2013 heeft het Hof 701 zaken afgedaan. Bij het Gerecht waren dit er 702.

Een reden voor een Nederlandse inbreng in een bepaalde zaak kan bijvoorbeeld gelegen zijn in de mogelijke gevolgen van een uitspraak voor de Nederlandse regelgeving of het Nederlandse beleid. Ook mogelijke financiële consequenties, of het streven naar de beïnvloeding van bepaalde Europese rechtsontwikkelingen in een door Nederland wenselijk geachte richting kunnen redenen zijn om in een zaak te interveniëren.

| 12 |

Procedures voor het Hof van Justitie en het Gerecht

De Nederlandse regering neemt vooral deel aan de volgende procedures.

Prejudiciële zaken

In een prejudiciële zaak stelt een nationale rechter het Hof een vraag over de uitleg van het Unierecht. Deze procedure, die wordt geregeld in artikel 267 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU), beoogt een doeltreffende en uniforme toepassing van het Europese recht te waarborgen, zodat een verschil in uitleg van het Unierecht in de diverse lidstaten wordt voorkomen.

In deze procedure stelt de nationale rechter een prejudiciële vraag in een zogenaamde ‘verwijzingsuitspraak’. De term ‘prejudicieel’ duidt erop dat de uitspraak van het Hof over de gestelde vraag voorafgaat aan de eindbeslissing van de nationale rechter. Op deze prejudiciële vraag geeft het Hof antwoord in de vorm van een arrest of een met redenen omklede beschikking. De nationale rechter past vervolgens de gegeven uitleg toe op het nationale geschil.

Aan de prejudiciële procedure kunnen de betrokken nationale procespartijen, de lidstaten en de Europese instellingen deelnemen door hun standpunt over de gestelde vragen kenbaar te maken aan het Hof. Alle nationale verwijzingsuitspraken worden door het Hof aan het Hofcluster van de afdeling Europees recht toegestuurd. Deze uitspraken worden vervolgens in de ICER-H beoordeeld en geselecteerd op een eventueel Nederlands belang.

De prejudiciële procedure kent in beginsel twee fasen: de fase van de schriftelijke opmerkingen en die van de mondelinge behandeling oftewel de zitting. Zaken kunnen evenwel zonder zitting worden afgedaan. Lidstaten kunnen zowel in zaken van eigen bodem als in zaken afkomstig uit andere lidstaten opmerkingen indienen. In Nederlandse verwijzingsuitspraken dient de Nederlandse regering in beginsel altijd opmerkingen in.

Rechtstreekse zaken

Nederland kan in rechtstreekse zaken optreden als partij of als interveniënt.

| 13 |

Als partij kan Nederland zowel optreden in de hoedanigheid van verzoeker als in de hoedanigheid van verweerder. In 2013 zijn zes arresten geweest in rechtstreekse zaken met Nederland als partij.

Als verweerder kan Nederland bijvoorbeeld bij een zaak betrokken zijn wanneer de Europese Commissie een inbreukprocedure tegen Nederland heeft ingesteld krachtens artikel 258 VWEU. In een dergelijke procedure verzoekt de Commissie het Hof om vast te stellen dat Nederland in strijd handelt met de op deze lidstaat rustende Europeesrechtelijke verplichtingen. Er zijn in 2013 vier arresten geweest met Nederland als verweerder.

Nederland kan in rechtstreekse zaken ook als verzoeker optreden middels een beroep tot nietigverklaring krachtens artikel 263 VWEU. Vaak betreffen deze zaken een beroep tegen een Commissiebesluit dat gericht is aan Nederland, bijvoorbeeld met betrekking tot staatssteun. Deze beroepen worden in de regel door het Gerecht behandeld. Hoger beroep is doorgaans mogelijk bij het Hof van Justitie. Er zijn in 2013 twee arresten geweest met Nederland als verzoekende partij.

Nederland kan zich ook als interveniënt voegen in een zaak tussen derde partijen (particulieren, lidstaten, instellingen). Een interventie dient altijd plaats te vinden ter ondersteuning van één van de partijen. Daar het als

intervenient in een rechtstreekse procedure niet eenvoudig is om nuances aan te brengen in een zaak, wordt door lidstaten van deze mogelijkheid selectief gebruik gemaakt. In de afgelopen twee jaar is de deelname van de Nederlandse regering als intervenient in directe zaken toegenomen. In 2013 zijn 10 directe zaken door het Hof en 3 directe zaken door het Gerecht afgedaan met Nederland als intervenient.

Ook rechtstreekse procedures kennen in de regel twee fasen: een schriftelijke en een mondelinge. De schriftelijke fase bestaat doorgaans uit twee rondes. In de eerste ronde maken de partijen hun zienswijze bekend in een verzoekschrift of verweerschrift. In de tweede schriftelijke ronde doen partijen dit middels repliek of dupliek.

Prejudiciële spoedprocedure en versnelde procedure

De gemiddelde looptijd van een zaak bij het Hof is al sinds enkele jaren ongeveer anderhalf jaar. De prejudiciële spoedprocedure en de versnelde procedure kunnen, bij wijze van uitzondering, deze duur aanmerkelijk verkorten.

| 14 |

Op 1 maart 2008 is de prejudiciële spoedprocedure, de zogenaamde *Procédure Préjudicielle d'Urgence* (PPU), in werking getreden. Volgens deze procedure, vastgelegd in artikel 107 van het procesreglement van het Hof, kan een nationale rechter het Hof verzoeken om spoedbehandeling van een prejudiciële verwijzing wanneer er vragen aan de orde zijn die betrekking hebben op politieke en justitiële samenwerking in strafzaken of op visa, asiel en migratie (deel III, titel V, VWEU). In deze procedure kunnen uitsluitend de nationale procespartijen, de EU-instellingen en de lidstaat van de verwijzingsuitspraak deelnemen aan de schriftelijke fase. De overige lidstaten kunnen wel deelnemen aan de mondelinge behandeling. In 2013 heeft het Hof uitspraak gedaan in twee prejudiciële spoedprocedures waarbij Nederland betrokken was. Een betrof een verwijzing van de Nederlandse Raad van State. De andere betrof een verwijzing uit Frankrijk in *Jeremy F*. In beide zaken bevonden de verzoekers zich in bewaring. Naast de spoedprocedure is er de mogelijkheid voor het Hof om een zaak versneld te behandelen. Deze versnelde procedure is verankerd in artikel 105, b, van het procesreglement van het Hof. Dit is de zogenaamde *Procédure Préjudicielle Accélérée* (PPA). In deze procedure kunnen wel alle lidstaten aan de schriftelijke fase meedoen.

Advieszaken

Op grond van artikel 218, lid 11 VWEU, kunnen lidstaten, het Europees Parlement, de Raad en de Europese Commissie bij het Hof advies inwinnen over de verenigbaarheid van een beoogde internationale overeenkomst met de EU-verdragen. Deze advisering door het Hof betreft vooral de verdeling van de bevoegdheden tussen de EU en de lidstaten. In een dergelijke adviesprocedure kunnen zowel lidstaten als instellingen interveniëren om hun visie naar voren te brengen. Advieszaken doen zich niet elk jaar voor. In 2013 zijn twee adviesvragen van de Commissie bij het Hof ingediend. Een betreft de vraag of toetreding van de EU tot het Haags kindervertragsverdrag onder de exclusieve bevoegdheid van de Unie valt (1/13). De tweede betreft de vraag of de voorgenomen toetreding van de EU tot het EVRM in overeenstemming is met de EU-Verdragen (2/13). Alleen bij de laatste zaak is Nederland betrokken.

Raadswerkgroep Hof

| 15 |

In de Raadswerkgroep Hof van Justitie vinden de onderhandelingen plaats over onderwerpen die het EU-Hof aangaan. Evenals in 2012 is in 2013 onderhandeld over het voorstel van het Hof om het Gerecht met 12 extra rechters uit te breiden. In 2013 werd daarover nog geen overeenstemming bereikt. Begin 2014 is in beginsel een gekwalificeerde meerderheid in de Raad bereikt voor de uitbreiding. De Raad moet het daarnaast echter nog unaniem eens worden over de benoemingsprocedure. De Nederlandse inbreng in deze Raadswerkgroep wordt geleverd door medewerkers van het Hofcluster, in samenwerking met de juridisch adviseur van de Permanente Vertegenwoordiging van Nederland bij de EU. De Nederlandse instructies voor de onderhandelingen worden afgestemd in de ICER-H.

Het EU-Agentennetwerk

Het Hofcluster participeert actief in het netwerk van agenten waaraan alle EU-lidstaten deelnemen. Dit informele netwerk is op Nederlands initiatief in 2002 opgericht. Er wordt binnen het netwerk (elektronisch) informatie uitgewisseld over lopende zaken. Daarnaast biedt het netwerk de gelegenheid om het optreden van de verschillende lidstaten in zaken te coördineren. Eén- à tweemaal per jaar komen alle agenten bijeen. In 2013 vond deze

bijeenkomst plaats in Dublin en in Vilnius. Daarnaast vinden soms bijeenkomsten in Brussel plaats ter coördinatie van de standpunten op de zittingen van de lidstaten (en soms ook de instellingen).

Kennisoverdracht

Het Hofcluster maakt deel uit van de afdeling Europees recht. Deze afdeling is een kennisafdeling die ten dienste staat van het Nederlandse overheidsbeleid. Medewerkers van de afdeling verzorgen regelmatig lezingen en cursussen. De leden van het Hofcluster hebben in het afgelopen jaar cursussen over de procesvoering bij het EU-Hof en ontwikkelingen in het EU recht gegeven, bij o.a. de Academie voor Wetgeving, de ACM, het College voor Zorgverzekeringen en het Ministerie van Sociale Zaken.

Daarnaast wordt kennisuitwisseling met de juridische praktijk buiten de rijksoverheid bevorderd door middel van vervulling van tijdelijke vacatures via detacheringen vanuit de advocatuur of de academische wereld.

Bovendien bestaan er verschillende mogelijkheden om stage te lopen bij de Afdeling Europees recht. In 2013 hebben trainees van de Academie voor Overheidsjuristen en zeven studentstagiaires op de afdeling meegewerkt. Informatie over de stagemogelijkheden zijn te vinden op de website van het Expertise Centrum Europees Recht.

2. Uitspraken van het EU-Hof van Justitie en het Gerecht

Aanbesteding

Arrest van het Hof van Justitie van 11 juli 2013, Commissie/Nederland, zaak C-576/10

Deze infractieprocedure heeft betrekking op een stedenbouwkundig project in Eindhoven. Volgens de Commissie heeft Nederland de bepalingen van de Aanbestedingsrichtlijn (2004/18) niet nageleefd. Nederland voerde in verweer aan dat die richtlijn *rationae temporis* niet van toepassing is.

De omzettingstermijn van deze richtlijn verstreek op 31 januari 2006.

Dit was na het moment waarop de gemeente een beslissing had genomen over de verkoop van het terrein en de ontwikkeling ervan door een projectontwikkelaar. De Commissie bracht daartegen in dat pas in 2007 volledige overeenstemming is bereikt over de wezenlijke voorwaarden van de samenwerking met de ontwikkelaar. Bijgevolg had de richtlijn moeten worden toegepast. Het Hof oordeelt, in lijn met het Nederlandse standpunt, dat het beslissende moment het tijdstip is waarop de aanbestedende dienst kiest welke procedure hij zal volgen. De beslissing om het project zonder oproep tot mededinging te verwezenlijken, is in 2002 genomen.

Dit betekent dat Richtlijn 2004/18 niet van toepassing is. Het Hof verwerpt daarom het beroep van de Commissie.

| 19 |

Arrest van het Hof van 10 oktober 2013, Manova, zaak C-336/12 (Denemarken)

Het Hof oordeelt in deze zaak dat het beginsel van gelijke behandeling en de transparantieverplichting zich verzetten tegen elke onderhandeling tussen de aanbestedende dienst en een inschrijver in het kader van een procedure voor het plaatsen van overheidsopdrachten. Dit betekent dat een inschrijving na de indiening ervan in beginsel niet mag worden aangepast op initiatief van de aanbestedende dienst of van de inschrijver. Bijgevolg mag de aanbestedende dienst een inschrijver niet om preciseringen verzoeken bij een inschrijving die hij onnauwkeurig of niet in overeenstemming met de technische specificaties van het bestek acht. De gegevens van de inschrijvingen kunnen echter wel worden verbeterd of aangevuld, met name wanneer deze klaarblijkelijk een eenvoudige precisering behoeven, of om kennelijke materiële fouten recht te zetten. Dit is anders wanneer volgens de aanbestedingsstukken het ontbrekende stuk of de ontbrekende informatie op straffe van uitsluiting moet worden verstrekt. Dan is er geen gelegenheid tot aanvullen. Deze uitkomst komt overeen met het standpunt van de Nederlandse regering.

Asiel en migratie

Arrest van het Hof van 3 juni 2013, M.A. e.a., zaak C-648/11 (Verenigd Koninkrijk)

M.A. e.a. zijn drie ongebeleide minderjarige asielzoekers die in het VK asiel aanvragen. Zij hadden al eerder in een andere lidstaat een dergelijk verzoek ingediend. Het VK besluit tot overdracht aan die lidstaten (Italië en Nederland). Dit besluit vechten de asielzoekers aan. Daarbij speelt de vraag welke lidstaat op grond van verordening 343/2003 (de Dublin II-verordening) verantwoordelijk is voor de afhandeling van hun asielprocedure. Indien de minderjarige asielzoeker geen gezinsleden in de Unie heeft, wordt het asielverzoek behandeld door de lidstaat “waarbij de minderjarige zijn asielverzoek heeft ingediend”. Het Hof overweegt dat dit niet de lidstaat is waar de minderjarige zijn asielverzoek het eerst heeft ingediend, maar de lidstaat waar hij zich bevindt nadat hij er een asielverzoek heeft ingediend. Het Hof komt onder meer tot deze uitleg op basis van de overweging dat niet-begeleide minderjarigen bijzonder kwetsbare personen zijn. Dit impliceert dat zij in beginsel niet aan een andere lidstaat worden overgedragen. Het standpunt van de Nederlandse regering is niet gevolgd.

| 20 |

Arrest van het Hof van Justitie van 30 mei 2013, Halaf, zaak C-528/11 (Bulgarije)

Halaf is een Irakees staatsburger die asiel heeft aangevraagd in Bulgarije. Uit onderzoek blijkt dat hij eerder asiel had aangevraagd in Griekenland. Bulgarije verzoekt Griekenland de asielaanvraag van Halaf over te nemen. Halaf verzet zich hiertegen en vordert dat Bulgarije zelf de aanvraag afhandelt op grond van de Dublin II-verordening (verordening 343/2003). Het Hof bepaalt dat een lidstaat die volgens de criteria van de Dublin II-verordening niet verantwoordelijk is, op grond van artikel 3 lid 2 een asielverzoek kan behandelen, ongeacht de toepasselijkheid van artikel 15 van de Dublin II-verordening. Verder oordeelt het Hof dat de lidstaat waar de asielzoeker verblijft, niet verplicht is een zienswijze van de UNHCR te vragen. De uitspraak komt overeen met het door Nederland ingebrachte standpunt.

Arrest van het Hof van 10 september 2013, M.G en N.R. tegen Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie, C-383/13 PPU, (Nederland, Raad van State)

Deze zaak is op verzoek van de Raad van State als PPU versneld afgedaan door het Hof. M.G. en N.R. zijn onderdanen van derde landen die illegaal in Nederland verblijven. In afwachting van hun gedwongen

terugkeer verblijven zij sinds november 2012 in vreemdelingenbewaring. Deze bewaring is in april 2013 met twaalf maanden verlengd, omdat zij weigeren mee te werken aan hun verwijdering. Betrokkenen verzetten zich tegen deze verlenging en menen dat bij het vaststellen van de verlengingsbesluiten hun recht om gehoord te worden is geschonden. De vraag in deze zaak is wat de gevolgen van een dergelijke schending zijn. Het Hof oordeelt dat schending van de rechten van verdediging naar Unierecht pas kunnen leiden tot vernietiging van het bestreden besluit als de procedure zonder de schending tot een andere afloop had geleid. Volgens het Hof levert niet elke onregelmatigheid met betrekking tot de rechten van de verdediging ook schending van die rechten op. De nationale rechter beschikt over een eigen beoordelingsmarge waarbij hij aan de hand van alle feitelijke en juridische omstandigheden moet nagaan of de procedure tot een andere uitkomst had geleid zonder die onregelmatigheid. Bovendien zou het afbreuk doen aan het nuttig effect van de Terugkeerrichtlijn (2008/115) indien elke onregelmatigheid tot vernietiging van het verlengingsbesluit zou leiden. Deze uitkomst is in overeenstemming met het Nederlandse standpunt in deze zaak.

Arrest van het Hof van 7 november 2013, X, Y en Z, gevoegde zaken C-199/12 tot en met C-201/12 (Nederland, Raad van State)

Asielzoekers uit Sierra Leone, Uganda en Senegal vragen in Nederland de vluchtelingenstatus aan uit vrees voor vervolging in hun land van herkomst op grond van hun seksuele geaardheid. In genoemde landen vormen homoseksuele handelingen strafbare feiten waarop ernstige straffen staan zoals levenslange opsluiting. Het Hof erkent dat homoseksuele asielzoekers een specifieke sociale groep vormen. Zij verdienen daarom in beginsel asielrechtelijke bescherming. De enkele strafbaarstelling van homoseksuele handelingen is niet voldoende om een daad van vervolging aan te nemen, aldus het Hof. De strafbaarstelling moet daadwerkelijk worden toegepast. Dit is in overeenstemming met het Nederlandse standpunt. Het Hof oordeelt dat van een homoseksuele asielzoeker echter niet kan worden verlangd dat hij terughoudendheid betracht in het land van herkomst met betrekking tot zijn seksuele geaardheid. Deze uitspraak wijkt af van het Nederlandse standpunt.

Associatieovereenkomst Turkije

Arrest van het Hof van 24 september 2013, Demirkan, zaak C-221/11 (Duitsland)

De zaak is een vervolg op de zaak *Soysal* (C-228/06), waarin het Hof bepaalde dat dienstverrichters visumvrij naar Duitsland mogen reizen. In *Demirkan* oordeelt het Hof dat dit niet geldt voor dienstontvangers. Een visumplicht voor Turkse dienstontvangers is dan ook niet in strijd met de Associatieovereenkomst EU-Turkije. Het Hof overweegt daarbij dat de uitleg van het vrij verkeer van diensten zoals dat tussen de lidstaten van de EU geldt, niet zomaar kan worden doorgetrokken naar de Associatieovereenkomst EU-Turkije. Dit betekent dat de Duitse visumplicht voor Turkse dienstontvangers overeind blijft. De uitspraak is in lijn met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 7 oktober 2013, Demir, zaak C-225/12 (Nederland, Raad van State)

Volgens de Vreemdelingenwet van 2001 kan een verblijfsvergunning worden geweigerd indien de aanvrager niet beschikt over een machtiging voorlopig verblijf ('mvv'). *Demir* is een Turkse onderdaan die sinds 1992 in Nederland verblijft, waarvan een groot deel van de tijd zonder geldige verblijfstitel. In 2007 krijgt hij een arbeidscontract aangeboden, maar de tewerkstellingsvergunning wordt hem geweigerd op grond van het ontbreken van een mvv. De Raad van State vraagt of het mvv-vereiste in overeenstemming is met de standstill-bepaling van Besluit 1/80 behorende bij de Associatieovereenkomst EU-Turkije. Het Hof oordeelt dat de invoering van het mvv-vereiste een verslechtering behelst ten opzicht van de situatie in 1980 en dus in strijd is met de Associatieovereenkomst EU-Turkije. Deze uitkomst is niet in overeenstemming met het door de Nederlandse regering ingebrachte standpunt.

Bescherming persoonsgegevens

Arrest van het Hof van 12 december 2013, X, zaak C-486/12 (Nederland, Gerechtshof 's-Hertogenbosch)

X heeft een verkeersboete niet betaald. In het kader van de procedure hierover wil X aantonen dat de incassoberichten nooit waren aangekomen. Hiervoor heeft X een uittreksel van het bevolkingsregister nodig. De betrokken gemeente vraagt voor dat uittreksel leges van 12,80 EUR. Volgens X is dat echter in strijd met de richtlijn bescherming persoons-

gegevens (richtlijn 95/46) omdat daarin staat dat personen het recht hebben op persoonsgegevens “zonder bovenmatige vertraging of kosten”. De verwijzende rechter vraagt hoe dit precies gelezen moet worden. Ofwel als “zonder bovenmatige vertraging of zonder bovenmatige kosten” ofwel als “zonder bovenmatige vertraging en zonder (enige) kosten”. Het Hof oordeelt, onder verwijzing naar andere taalversies van de betrokken bepaling, dat er alleen “geen bovenmatige kosten” mogen worden gevraagd. Het Hof is van mening dat dit betekent dat lidstaten maximaal de kostprijs van de verstrekking van de gegevens mogen vragen. De uitspraak komt overeen met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 7 november 2013, IPI, zaak C-473/12 (België)

In deze zaak ging het om de vraag of privédetectives ook gebonden zijn aan richtlijn 95/46 betreffende de bescherming van persoonsgegevens. Op grond van deze richtlijn moet een persoon in beginsel meteen worden geïnformeerd wanneer over hem persoonsgegevens worden verwerkt. Dat zou het werk van een privédetective echter bemoeilijken. De verwijzende rechter heeft het Hof gevraagd of lidstaten de mogelijkheid of zelfs de verplichting hebben om in dit soort gevallen uitzonderingen op de verplichting om betrokkene over de verwerking van zijn persoonsgegevens te informeren, in hun nationale recht om te zetten. Het Hof heeft bepaald dat op grond van de richtlijn de lidstaten niet verplicht zijn, maar wel de mogelijkheid hebben, om een of meerdere van de in die bepaling opgenomen uitzonderingen op de verplichting om de betrokkenen over de verwerking van hun persoonsgegevens te informeren, in hun nationale recht om te zetten. De activiteiten van een privédetective kunnen volgens het Hof vallen onder een van de uitgezonderde activiteiten van de richtlijn. Dit oordeel komt gedeeltelijk overeen met het standpunt van de Nederlandse regering.

Burgerschap

Arrest van het Hof van 10 oktober 2013, Alopka, zaak C-86/11 (Luxemburg)

Mevrouw Alopka heeft de Togolese nationaliteit. Haar twee kinderen hebben de Franse nationaliteit. Mevrouw Alopka wil samen met haar kinderen in Luxemburg verblijven. Vraag is of zij in Luxemburg een verblijfsrecht heeft op grond van artikel 20 VWEU via het zogenaamde Zambrano-criterium. Volgens dat criterium moet bepaalde derdelanders

die familieleden van Unieburgers zijn, een verblijfsrecht in de Unie worden verleend wanneer de ontzegging van dat recht zou betekenen dat de betrokken Unieburgers gedwongen worden de Unie te verlaten. Het Hof onderzoekt de situatie van mevrouw Alopka eerst in het licht van richtlijn 2004/38. Het oordeelt dat zij geen “*begunstigde*” is in de zin van die richtlijn omdat zij niet “*ten laste*” komt van de Unieburgers. Het is in haar geval juist andersom. Wat artikel 20 VWEU betreft overweegt het Hof dat de kinderen in beginsel niet worden gedwongen de EU te verlaten, nu zij als Frans staatsburger te allen tijde in Frankrijk kunnen verblijven. Dit is in lijn met de inbreng van de Nederlandse regering.

Douane

Arrest van het Hof 17 januari 2013, Hewlett-Packard, zaak C-361/11 (Nederland, Rechtbank Haarlem)

Deze zaak betreft de douane-indeling van multifunctionele printers. De inspecteur van de Belastingdienst deelt de printers in onder postonderverdeling 8443 31 91 van de gecombineerde nomenclatuur waarop 6% douanerecht van toepassing is. Hewlett-Packard is echter van mening dat de printers ingedeeld moeten worden in de post “*afdrukeenheden*”. Voor deze post geldt vrijstelling van douanerechten. De vraag is of de printers onder de vrijstelling vielen voordat de Commissie de verordening wijzigde. Daardoor zou ook aan de geldigheid van de verordening gemeenschappelijk douanetarief kunnen worden getwijfeld. Het Hof oordeelt dat de verordening geldig is voor zover deze verordening multifunctionele printers, die zijn vervaardigd door samenvoeging van een laserprint en een scanmodule en die beschikken over een kopieerfunctie, indeelt onder postonderverdeling 8443 31 91 van de gecombineerde nomenclatuur. De uitkomst is in lijn met wat de Nederlandse regering heeft betoogd.

Arrest van het Hof van Justitie van 27 juni 2013, Staatssecretaris van Financiën v. Codirex Expeditie BV, zaak C-542/11 (Nederland, Hoge Raad)

Een container met rundvlees uit Brazilië komt in Rotterdam aan en wordt tijdelijk opgeslagen. Codirex doet aangifte bij de douane voor 1679 dozen rundvlees. De douane aanvaardt deze aangifte en geeft de container een dag later vrij. Dezelfde dag wordt de container overgedragen aan de koper Eurofrigo. Daar blijken twee dozen rundvlees uit de container te zijn verdwenen. De vraag is wie de douanerechten moet betalen over de twee

verdweden dozen. Bepalend is wanneer de dozen rundvlees een douanebestemming hebben gekregen. Het Hof oordeelt dat niet-communautaire goederen pas een douanebestemming verkrijgen op het tijdstip waarop de goederen worden vrijgegeven. Deze uitspraak is niet in overeenstemming met het Nederlandse standpunt.

Externe Betrekkingen

Arrest van 18 juli 2013 in de zaak C-414/11 Daiichi Sankyo Co. Ltd. (Griekenland)

In het kader van een geschil over een octrooi voor een werkzame stof in antibioticabehandelingen vraagt de Griekse rechter om uitleg van artikel 27 van de TRIPS-overeenkomst. Deze bepaling regelt de bevoegdheid van de lidstaten om octrooien te verlenen dan wel octrooieerbaarheid uit te sluiten. De verwijzende rechter vraagt of deze bepaling tot de exclusieve bevoegdheid van de Unie behoort. Het Hof herinnert eraan dat het EG-Verdrag ten tijde van zijn WTO-advies 1/94 nog geen uitdrukkelijke verwijzing naar de handelsaspecten van intellectuele eigendom bevatte. Dat is veranderd bij de Verdragen van Nice (2003) en Lissabon (2009). Het Hof merkt onder meer op dat de huidige bepaling over de gemeenschappelijke handelspolitiek (artikel 207 VWEU) uitdrukkelijk ziet op de “handelsaspecten van intellectueel eigendom”. De TRIPS-overeenkomst, die in 1994 als een gemengd akkoord tot stand is gekomen, valt volgens het Hof in haar geheel onder de gemeenschappelijke handelspolitiek en daarmee onder de exclusieve bevoegdheid van de Unie. Het Nederlandse standpunt is niet gevolgd.

| 25 |

Arrest van het Hof van 22 oktober 2013, Commissie tegen Raad, zaak C-137/12

Deze zaak betrof een geschil tussen de Commissie en de Raad over de bevoegdheidsverdeling bij de sluiting van het Europees Verdrag betreffende rechtsbescherming van diensten. De Commissie is van mening dat het verdrag materieel onder de exclusieve bevoegdheid van de EU valt, omdat het onderwerp de gemeenschappelijke handelspolitiek betreft. De Raad en de interveniërende lidstaten waren van mening dat de overeenkomst gerelateerd is aan de interne markt en het dus gaat om een gedeelde bevoegdheid. Het Hof benadrukt dat met ondertekening wordt beoogd dat landen die geen EU-lidstaat zijn maar wel lid van de Raad van Europa, dezelfde auteursrechtelijke normen hanteren. Dat betekent dat handelspolitieke doelen worden nagestreefd, aldus het Hof. Componenten in het

verdrag die volgens de Raad tot het domein van de lidstaten behoren, zoals strafrechtelijke handhaving, zijn van “*bijkomstige aard ten opzichte van het hoofddoel van het bestreden besluit*”. Dit oordeel komt niet overeen met de Nederlandse positie in deze zaak.

Fiscaal Recht - indirecte belasting

Arrest van het Hof van 18 juli 2013, Fiscale eenheid PPG Holdings BV, zaak C-26/12 (Nederland)

PPG is een belastingplichtige vennootschap en heeft een pensioenfonds opgericht in een juridisch en fiscaal afgescheiden entiteit. PPG had voor dat bedrijfspensioenfonds enkele rekeningen betaald. Aan de orde was de vraag of PPG de btw voor de rekeningen in aftrek kon brengen. De Nederlandse regering was van mening dat PPG dat recht niet had, omdat het bedrijfspensioenfonds feitelijk een van PPG gescheiden onderneming was.

Het Hof oordeelt anders. Door een pensioenfonds op te richten komt PPG een wettelijke verplichting na die op hem rust als werkgever. Voor zover de gemaakte kosten deel uitmaken van de algemene kosten in het kader van dat pensioenfonds, zijn deze kosten aan te merken als bestanddelen van de prijs van de producten van PPG. Volgens het Hof is het vereiste van een rechtstreeks en onmiddellijk verband in dat geval aanwezig, zodat een recht bestaat om de betaalde btw van de belasting af te trekken.

| 26 |

Arrest van het Hof van Justitie van 17 januari 2013, Woningstichting Maasdriel, zaak C-543/11 (Nederland, Hoge Raad)

De gemeente Maasdriel heeft aan de woningstichting Maasdriel een perceel verkocht. Op het moment van het sluiten van de koopovereenkomst bevindt zich onder meer een oud bibliotheekgebouw op het terrein. Volgens de overeenkomst dient de gemeente het terrein onbebouwd te leveren en daarom het oude bibliotheekgebouw te slopen. Volgens partijen was sprake van een bouwterrein in zin van de btw-richtlijn (richtlijn 2006/112) en dient de levering van rechtswege belast te worden. Volgens de belastingdienst was geen sprake van een bouwterrein, maar van onbebouwde grond waarover overdrachtsbelasting betaald moet worden. De vraag in deze zaak is hoe bepaald moet worden of sprake is van “*bouwterrein*” dan wel van “*onbebouwde grond*”. Naar het oordeel van het Hof moet bij de beoordeling of de onbebouwde grond voor bebouwing is bestemd, rekening worden gehouden met de wilsverklaring van de partijen mits deze wordt

ondersteund door objectieve gegevens. Het Nederlandse standpunt is niet gevolgd.

Arrest van het Hof van 25 april 2013, Commissie tegen Nederland, zaak C-65/11

De Commissie verwijt Nederland in deze inbreukprocedure dat het onder nationaal recht mogelijk is dat een zogenaamde topholding kan toetreden tot de fiscale eenheid van het concern waar de topholding onderdeel van uitmaakt. Een topholding is een holding die een sturende en coördinerende functie heeft binnen het concern. Een topholding is niet btw-plichtig, maar komt door de toetreding tot de fiscale eenheid wel in aanmerking voor btw-aftrek. De Commissie is van mening dat dit niet in overeenstemming is met artikel 11 van de btw-richtlijn (2006/112). In lijn met wat de Nederlandse regering heeft betoogd, oordeelt het Hof dat deze richtlijn niet uitsluit dat een niet-belastingplichtige topholding toetreedt tot een fiscale eenheid. Het beroep van de Commissie wordt verworpen.

Arrest van het Hof van 30 mei 2013, X BV, zaak C-651/11 (Nederland, Hoge Raad)

Op grond van de Zesde richtlijn (richtlijn 77/388) kunnen lidstaten bepalen dat een overgang van een “algemeenheid van goederen of diensten” vrij van btw-heffingen blijft. Er is in dat geval in beginsel sprake van een overgang van een onderneming. In deze zaak was er sprake van een overdracht van 30% van de aandelen door X in de onderneming A. X en A verkochten het aandeel aan een derde partij. Het Hof oordeelde dat er in dit geval geen sprake is van een overgang van een algemeenheid van goederen of diensten. Daarvan is alleen sprake als de economische activiteiten in hun geheel worden overgenomen. De verkrijger moet de bedoeling hebben deze onderneming te exploiteren. Het enkele bezit van aandelen valt niet onder het exploiteren van een zaak. De uitspraak is in overeenstemming met het Nederlandse standpunt.

| 27 |

Arrest van het Hof van 10 oktober 2013, Pactor Vastgoed, zaak C-622/11 (Nederland, Hoge Raad)

In deze zaak staat artikel 12 Wet OB en de verlegging van verschuldigbaarheid van herzienings-btw van verkoper naar koper ter discussie. Pactor Vastgoed heeft een onroerende zaak gekocht. Pactor krijgt een naheffings-aanslag voor verschuldigde btw omdat hij het goed voor van btw vrijgestelde activiteiten gebruikt en dus geen recht heeft op btw-aftrek. Het was echter de verkoper die de btw-aftrek heeft toegepast. Pactor Vastgoed

betoogt dat de naheffing bij de verkoper moet worden gevorderd en stelt dat artikel 12a Wet OB in strijd is met de Zesde richtlijn (77/388/EEG). Het Hof benadrukt dat de richtlijn geen uitdrukkelijke aanwijzing bevat ten aanzien van de vraag welke belastingplichtige belastingschulden als gevolg van de herziening van een btw-afrek moet voldoen. Dit betekent niet dat de lidstaten vrij zijn om dit te bepalen. Als hoofdregel geldt dat bij herziening van de door een belastingplichtige in afrek gebrachte btw, de als gevolg daarvan verschuldigde bedragen door diezelfde belastingplichtige moeten worden voldaan. Artikel 21 van de Zesde richtlijn bevat een limitatieve opsomming van de gevallen waarin een andere persoon dan die belastingplichtige gehouden kan zijn de btw te voldoen. De onderhavige situatie stemt met geen van die gevallen overeen. Deze uitspraak is niet in overeenstemming met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 21 november 2013, X tegen de Minister van Financiën, zaak C-302/12 (Nederland, Hoge Raad)

| 28 |

Een Belgische vrouw heeft in Nederland een orthodontiepraktijk maar woont in België. Zij gebruikt in beide landen een auto die in België is geregistreerd. De Nederlandse fiscus legde haar een naheffing van 17.315 euro op, omdat zij de belasting van personenauto's en motorrijwielen (BPM) niet had betaald, maar wel gebruikmaakte van het Nederlandse wegennet. De vrouw maakt bezwaar omdat zij ook in België een soortgelijke (maar lagere) heffing voor haar auto heeft betaald. Het Hof oordeelt, in overeenstemming met het betoog van de Nederlandse regering, dat lidstaten in dit geval niet in strijd handelen met het vrij verkeer van vestiging en geen maatregelen hoeven te nemen om dubbele belasting te vermijden. De belasting op personenauto's binnen de EU is immers niet geharmoniseerd.

Handvest

Arrest van het Hof van Justitie van 26 februari 2013, Melloni, zaak C-399/11 (Spanje)
Deze zaak gaat over de uitleg van artikel 53 van het EU-Handvest in relatie tot het kaderbesluit over het Europees aanhoudingsbevel. Centraal staat de vraag of een lidstaat kan afwijken van de in het kaderbesluit opgenomen weigeringsgronden voor overlevering. Het Spaanse constitutionele Hof erkent een bijna absoluut recht voor een verdachte om lijfelijk aanwezig te zijn bij de behandeling van zijn strafzaak. Een bij verstek veroordeelde

persoon overleveren op grond van een Europees aanhoudingsbevel zonder te eisen dat de veroordeling in de verzoekende lidstaat kan worden herzien, stuit daarom op bezwaren onder de Spaanse grondwet en de constitutionele rechtspraak. Het kaderbesluit bevat sinds 2009 geen grond meer om overlevering om deze reden te weigeren. In dat licht oordeelt het Hof dat een lidstaat zich niet op weigeringsgronden kan beroepen die niet in het kaderbesluit zijn opgenomen, ook niet wanneer die weigeringsgrond in de betrokken lidstaat grondwettelijk is gewaarborgd. De uitspraak is conform het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van Justitie van 26 februari 2013, Åkerberg Fransson, zaak C-617/10 (Zweden)

Åkerberg wordt in Zweden strafrechtelijk vervolgd voor belastingfraude. De Zweedse belastingautoriteiten hadden Åkerberg voor dezelfde feiten al een fiscale boete opgelegd. Hij meent daarom dat zijn vervolging in strijd is met het *ne bis in idem*-beginsel zoals vastgelegd in artikel 50 van het EU-Handvest. In deze zaak is de vraag of het EU-Handvest wel van toepassing is. Krachtens artikel 51, lid 1, van het EU-Handvest is een lidstaat gebonden aan het EU-Handvest indien hij uitvoering geeft aan het EU-recht. Volgens het Hof is daarvan in deze zaak sprake. Het Hof overweegt daarbij dat de in de Unie gewaarborgde grondrechten toepassing vinden in alle situaties die door het Unierecht worden beheerst. Het Hof oordeelt dat met belastingboetes en strafvervolging wegens btw-fraude uitvoering wordt gegeven aan de btw-richtlijn en artikel 325 VWEU. De uitspraak wijkt af van hetgeen de lidstaten (waaronder ook Nederland) en de Commissie in deze zaak naar voren hebben gebracht.

| 29 |

Beschikking van het Hof van 7 maart 2013, Sindicato dos Bancários do Norte e.a. tegen Banco Português de Negócios SA, zaak C-128/12 (Portugal).

De Portugese regering heeft in het kader van de economische crisis en het aan haar toegekende Europese reddingspakket maatregelen genomen om haar begrotingstekort terug te dringen. In dit verband is besloten per januari 2011 de salarissen van ambtenaren met 10% te verlagen. De verwijzende rechter twijfelt over de verenigbaarheid van de loonsverlaging met het in het EU-Handvest neergelegde verbod op discriminatie. In lijn met het betoog van de Nederlandse regering oordeelt het Hof dat de verwijzingsbeschikking niet duidelijk maakt in hoeverre met de Portugese maatregel uitvoering wordt gegeven aan het EU-recht.

Het Hof is daarom niet bevoegd de vragen te beantwoorden.

Institutioneel recht

Arrest van het Hof van 25 april 2013, Spanje en Italië tegen Raad ondersteund door het Europees Parlement, de Europese Commissie, gevoegde zaken C-274/11 en C-295/11

Het Hof toetst in deze zaak voor het eerst een besluit tot nauwere samenwerking (artikel 20 VEU en artikel 334 VWEU). Het gaat om de machtiging van de Raad aan 25 lidstaten om nauwere samenwerking aan te gaan op het gebied van octrooien. Dit besluit, dat mede op basis van een Nederlands initiatief tot stand is gekomen, volgde op jarenlange maar vruchteloze onderhandelingen over een eenheidsoctrooi op EU-niveau. De talenregeling was oorzaak van het uitblijven van overeenstemming. Spanje en Italië wilden niet meedoen aan de nauwere samenwerking en tekenden beroep aan tegen het besluit bij het Hof. Het Hof geeft groen licht aan deze nauwere samenwerking. Als overeenstemming over de inhoud van een regeling uitblijft, is nauwere samenwerking toegestaan, ook in unanimité-dossiers, aldus het Hof. Dit mag echter alleen “in laatste instantie”, aldus het Hof. De Raad is het beste in staat om te beoordelen of er nog andere opties bestaan. Dit is de door Nederland in deze zaak bepleite uitkomst.

| 30 |

Arresten van het Hof van 19 november 2013, Commissie tegen Raad, zaak C-63/12, Raad tegen Commissie, zaak C-66/12, Commissie tegen Raad, zaak C-196/12

Het EU-ambtenarenstatuut schrijft voor dat de Raad jaarlijks de loonontwikkeling van ambtenaren in de lidstaten evalueert en in het licht daarvan de EU-ambtenarensalarissen aanpast. Onder normale economische omstandigheden werd deze aanpassing automatisch gedaan volgens een formule die in een bijlage van het Statuut stond en tussen 2004-2012 gold. In die bijlage is ook een uitzonderingsclausule opgenomen, die de mogelijkheid biedt om af te wijken van die formule wanneer er sprake is van een sociaal-economische crisis binnen de Unie. De Raad meende dat de Commissie die had moeten gebruiken om de lonen te matigen. De Commissie heeft echter vastgehouden aan haar voorstel op grond van de standaardformule met een salarisstijging van 1,7%. De Raad heeft geweigerd het voorstel over te nemen. Hierop zijn beide instellingen naar het Hof gestapt. Het Hof geeft de Raad gelijk. Het besluit van de Raad is correct tot stand gekomen. Alleen hij mocht in deze fase van de procedure concluderen dat er sprake is van een sociaal-

economische crisis. Volgens het Hof beschikt de Commissie niet over een ruime beoordelingsmarge als het gaat om sociaal-economische politiek. Die is, zoals ook in het Statuut staat, voorbehouden aan de Raad. Dit komt overeen met het Nederlandse standpunt.

Intellectueel eigendom

Arrest van het Hof van 27 juni 2013, VG Wort, zaak C-457/11 tot en met C-460/11 (Duitsland)

Uitgangspunt van richtlijn 2001/29 is dat auteurs zelf kunnen beslissen of hun werken gereproduceerd mogen worden of niet. Maar lidstaten kunnen dit recht van de auteur ook beperken, mits de auteurs een compensatie hiervoor ontvangen. In Duitsland moeten fabrikanten, importeurs en distributeurs van apparaten waarmee reproducties kunnen worden gemaakt, een heffing betalen. Van deze heffing worden de auteurs gecompenseerd. De Duitse rechter moet beslissen of pc's en printers ook apparaten zijn waarmee reproducties kunnen worden gemaakt, en legt dit voor aan het Hof. Volgens het Hof valt een pc niet onder de richtlijn, maar een pc die aan een printer verbonden is, wel. Wie uiteindelijk de heffing moet betalen - de fabrikant, importeur, distributeur van printer of pc - wordt overgelaten aan de discretie van de lidstaten. Deze uitspraak is deels in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

| 31 |

Beschikking van het Hof van 14 november 2013, Glaxosmithkline Biologicals, zaak C-210/13 (Verenigd Koninkrijk)

Glaxo heeft een aanvullend beschermingscertificaat (ABC) aangevraagd voor een bepaald product. Het heeft daarna ook een ABC aangevraagd voor een griepvaccin dat dit product bevat. Het Engelse octrooibureau heeft beide aanvragen afgewezen op de grond dat het geen "werkzame stof" is in de zin van verordening 469/2009. Glaxo gaat in beroep tegen het besluit. De verwijzende rechter wil weten of een adjuvans zonder therapeutische werking die de werking van een geneesmiddel versterkt, een werkzame stof is in de zin van de verordening. Het Hof doet de vragen bij een met redenen omklede beschikking af. In de uitspraak in de zaak *Massachusetts Institute of Technology* (C-431/04) heeft het Hof al bepaald dat een stof die geen eigen therapeutisch effect heeft en ertoe dient een geneesmiddel een bepaalde farmaceutische vorm te geven, niet onder het begrip werkzame stof valt, ook niet als het wel invloed heeft op de werking van het geneesmiddel.

Dit is ook het geval voor een adjuvans. Deze zienswijze komt overeen met het door Nederland ingebrachte standpunt.

Arrest van het Hof van 12 december 2013, Georgetown, zaak C-484/12 (Nederland, rechtbank 's-Gravenhage)

Vanwege de beperkte geldigheidsduur van octrooien en de enorme investeringen (in tijd en geld) die de ontwikkeling van geneesmiddelen vergt, biedt het EU-recht houders van een basisoctrooi de mogelijkheid om voor geneesmiddelen een zogenaamd aanvullend beschermingscertificaat aan te vragen. Georgetown University bezit een Europees basisoctrooi dat meerdere producten beschermt. Op basis van dit octrooi vraagt Georgetown verschillende aanvullende beschermingscertificaten (ABC's) aan. Vraag voor het EU-Hof is of per basisoctrooi meerdere ABC's kunnen worden aangevraagd. Het Hof overweegt dat indien een basisoctrooi meerdere 'producten' beschermt, het in beginsel mogelijk is meerdere ABC's te verkrijgen voor elk van de te onderscheiden producten. Dit komt in grote lijnen overeen met het Nederlandse standpunt.

| 32 |

Landbouw

Arrest van het Hof van 17 oktober 2013, Schaible, zaak C-101/12 (Duitsland)

Op grond van verordening 21/2004 gelden identificatie- en registratieverplichtingen voor schapen en geiten. Schaible is een Duitse schapenhouder. Hij is het niet eens met deze verplichtingen. Hij stelt dat de verordening ongeldig is omdat met de opgelegde verplichtingen de vrijheid van ondernemerschap van artikel 16 van het EU-Handvest wordt geschonken. Het Hof oordeelt dat de vrijheid van ondernemerschap geen absolute werking heeft en deze vrijheid dus kan worden beperkt. Volgens het Hof zijn de verplichtingen van de verordening passend om het doel van bestrijding van dierziekten te bereiken. Daarbij zijn de verplichtingen ook niet onevenredig. Anders dan Schaible had gesteld is bij het vastleggen van de verplichtingen rekening gehouden met het dierenwelzijn. De verordening is volgens het Hof dan ook geldig. Deze uitspraak is in lijn met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 19 december 2013, Fruition Po, zaak C-500/11 (Verenigd Koninkrijk)

De Britse minister van Landbouw heeft het besluit tot erkenning van Fruition als telersvereniging ingetrokken. Dit besluit volgde op een audit

van de Commissie. Bij die audit bleek dat Fruition niet voldeed aan de erkenningscriteria van verordening 2200/96 aangezien een deel van de taken van Fruition waren uitbesteed aan derden. Fruition verzoekt de nationale rechter toetsing van de wettigheid van het besluit. Het Hof overweegt dat een telersvereniging wezenlijke activiteiten kan uitbesteden aan derden. Zij zal dan wel contractueel moeten vastleggen dat de vereniging verantwoordelijk blijft voor deze activiteiten en voor de algemene zeggenschap over het beheer. Deze uitkomst komt in grote lijnen overeen met de Nederlandse inbreng.

Arrest van het Gerecht van 16 september 2013, Nederland tegen Commissie, zaak T-343/11

Dit geschil met de Commissie draait om kosten van telersvereniging FresQ die in aanmerking komen voor financiering op grond van verordening 1433/2003. Het betreft onder meer de financiering van de kosten van de bedrukking van verpakkingen. Volgens Nederland moeten deze kosten worden aangemerkt als “kosten van verkoopbevordering”. Het Gerecht wijst deze stelling af. Financiering kan uitsluitend worden verleend voor specifieke promotieacties die ook als zodanig zijn beschreven in een goedgekeurd operationeel programma. Daarnaast komt volgens de Commissie telersvereniging FresQ geen financiering toe, omdat, in strijd met de erkenningsvoorwaarden, de producten niet centraal door FresQ werden verkocht, maar door de daarbij aangesloten telers. Nederland is het hier niet mee eens, maar wordt ook op dit punt door het Gerecht in het ongelijk gesteld.

| 33 |

Mededinging

Arrest van het Hof van 18 februari 2013, Ordem dos Técnicos Oficiais de Contas (OTOC), zaak C-001/12 (Portugal)

OTOC is de beroepsvereniging van accountants in Portugal. Zij is wettelijk verantwoordelijk voor het instellen van een stelsel van permanente educatie voor het waarborgen van de kwaliteit van beëdigde boekhouders. OTOC biedt daartoe zelf cursussen aan. Daarnaast stelt zij de voorwaarden voor en beslist welke andere aanbieders cursussen mogen aanbieden. De Portugese mededingingsautoriteit heeft naar aanleiding van klachten vastgesteld dat OTOC de artikelen 101 en 102 VWEU schendt. In het beroep van OTOC tegen die beslissing vraagt de verwijzende rechter het Hof of het reglement van OTOC een “besluit van een ondernemersvereniging” is in de zin van artikel 101 VWEU.

Het Hof overweegt dat boekhouders ondernemers zijn. Het reglement is dus een besluit van een ondernemersvereniging. De wettelijke verplichting om een dergelijk reglement vast te stellen doet daar niet aan af. Bovendien is OTOC ook zelf economisch actief op dezelfde markt als de opleidingsaanbieders. Een dergelijk reglement kan een door artikel 101 VWEU verboden mededingingsbeperking vormen. Dit is in overeenstemming met het door Nederland ingebrachte standpunt.

Medezeggenschap

Arrest van het Hof, van 20 juni 2013, Commissie tegen Nederland, zaak C-635/11

Deze zaak gaat over richtlijn 2005/56/EG betreffende grensoverschrijdende fusies van kapitaalvennootschappen (fusierichtlijn). De Commissie verwijt Nederland artikel 16, lid 2, sub b, van de fusierichtlijn ten onrechte niet in nationaal recht te hebben omgezet. Dit artikel waarborgt het niveau van medezeggenschap van werknemers na een grensoverschrijdende fusie van ondernemingen. De Commissie voert aan dat Nederland, door lid 2, sub b, niet te hebben opgenomen in de wet, ten onrechte de bestaande medezeggenschapsrechten bij een fusie niet ook toekent aan de in andere lidstaten werkzame werknemers. De Commissie krijgt gelijk.

| 34 |

Milieu

Arrest van het Hof van 31 januari 2013, BPU, zaak C-26/11 (België)

In de Belgische wet was een bijmengverplichting geïntroduceerd. Op iedere liter benzine of diesel moest een bepaalde hoeveelheid biobrandstof worden aangeboden. De Belgische verwijzende rechter vroeg zich af of richtlijn 98/70 betreffende de kwaliteit van benzine en dieselbrandstof zich verzet tegen een dergelijke bijmengplicht. Het Hof oordeelde dat dat niet het geval was. De betrokken regeling voorzag namelijk in een verplicht minimumpercentage aan biobrandstoffen gerelateerd aan de totale hoeveelheid verkochte gewone brandstof per jaar. De wet verplichtte niet tot minimumpercentages biobrandstoffen in elke liter verkochte brandstof. Er wordt aldus geen afbreuk gedaan aan de doelstellingen van richtlijn 98/70 betreffende de kwaliteit van benzine en dieselbrandstof. Deze uitspraak is in lijn met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 12 december 2013, Shell, gevoegde zaken C-241/12 en C-242/12 (Nederland, rechtbank Rotterdam)

Bij het verladen van een schip is een partij diesel van Shell per ongeluk vermengd geraakt met een andere stof. De diesel voldeed hierdoor niet meer aan de oorspronkelijke productkenmerken. De Belgische afnemer van Shell kon de diesel daarom niet gebruiken voor verkoop aan de pomp. Shell heeft de partij diesel teruggehaald naar Nederland. Volgens het Openbaar Ministerie vervoerde Shell tijdens deze terugreis afval, zonder de autoriteiten daarvan op de hoogte te stellen. De rechtbank Rotterdam wil weten of de partij diesel inderdaad aangemerkt moet worden als “afvalstof” in de zin van de Europese afvalstoffenwetgeving. Het Hof beslist dat een partij diesel die onbedoeld vermengd is geraakt met een andere stof, niet is aan te merken als afvalstof indien de houder (*in casu* Shell) daadwerkelijk voornemens is de diesel opnieuw te mengen en vervolgens weer op de markt te brengen. De Nederlandse regering vond dat de diesel in de specifieke omstandigheden van deze zaak wel een afvalstof was.

Openbaarheid

Arrest van het Gerecht van 13 september 2013, Nederland tegen Commissie, zaak T-380/08

Nederland wilde inzage in de vertrouwelijke versie van de beschikking van de Commissie over het Nederlandse bitumenkartel. Bitumen is een aardolieproduct dat wordt gebruikt voor het maken van asfalt. Rijkswaterstaat is benadeeld door het kartel en wil de schade in een civiele procedure op de deelnemers verhalen. Daarvoor is informatie uit de kartelbeschikking zeer nuttig. De Commissie weigerde echter de vertrouwelijke informatie openbaar te maken. Het Gerecht stelt de Commissie in het gelijk. Het Gerecht weegt de geheimhoudingsregeling uit verordening 1/2003 af tegen de openbaarmakingsregeling van de Eurowob (verordening 1049/2001). Het Gerecht beslist dat algemeen moet worden aangenomen dat de openbaarmaking van informatie uit een kartelbeschikking afbreuk doet aan de commerciële belangen van de karteldeelneemers en het kartelonderzoek (waaronder het clementieprogramma) van de Commissie. Dit zijn twee uitzonderingsgronden in de Eurowob. Daarom moet kartelinformatie in beginsel vertrouwelijk blijven. Daarbij is niet relevant of het kartelonderzoek nog loopt of al is afgerond. In deze zaak heeft Nederland niet het bestaan van een hoger belang aangetoond dat inzage zou rechtvaardigen. Het Gerecht kent ook belang toe aan het feit dat de nationale rechter

die beslist over de schadevergoeding, de mogelijkheid heeft om informatie op te vragen bij de Commissie. Nederland verliest de zaak.

Procesrecht

Beschikking van het Gerecht van 19 februari 2013, Provincie Groningen e.a. tegen Commissie, en Stichting het Groninger Landschap e.a. tegen Commissie, gevoegde zaken T-15/12 en T-16/12

Het natuurbeheer in Nederland is gedecentraliseerd en belegd bij de provincies. Grondaankoop en terreinbeheer worden door particuliere natuurbeschermingsorganisaties gedaan. Nederland heeft in 2010 een subsidieregeling voor grondaankoop bij de Commissie aangemeld. De Commissie heeft de regeling als met de interne markt verenigbare staatssteun aangemerkt.

De provincies en de natuurbeschermingsorganisaties hebben beroep ingesteld tegen dit besluit. Zij stellen dat de kwalificatie van natuurbeschermingsorganisaties als ondernemingen voor hen nadelige gevolgen heeft. Het Gerecht verklaart het beroep niet-ontvankelijk. Het Gerecht oordeelt dat het bestreden besluit geen juridisch bindend standpunt inhoudt voor de vraag of natuurbeschermingsorganisaties ondernemingen zijn noch voor de vraag of alle activiteiten economisch van aard zijn. Deze motivering van het besluit kan niet door de Unierechter worden getoetst, zodat partijen daar geen procesbelang aan kunnen ontleen. Nederland had zich gevoegd aan de zijde van de provincies maar geen standpunt ingenomen ten aanzien van de ontvankelijkheid.

| 36 |

Beschikking van het Hof van 14 maart 2013, Le Relais, zaak C-240/12 (Nederland, Rechtbank Rotterdam)

Het bedrijf Le Relais bracht gebruikte kleding over van Frankrijk naar de Verenigde Arabische Emiraten via de haven van Rotterdam. In een strafzaak voor de Rechtbank Rotterdam wordt Le Relais verweten dat zij de overbrenging ten onrechte niet vooraf heeft aangemeld bij de bevoegde Nederlandse autoriteiten. Een dergelijke verplichting geldt in het kader van verordening 259/93 in geval van “doorvoer” van afvalstoffen. De rechtbank Rotterdam vraagt aan het Hof of in dit geval sprake is van doorvoer in de zin van de verordening. Het Hof oordeelt dat de rechtbank onvoldoende omschrijving heeft gegeven van de feiten en juridische omstandigheden van het onderhavige geval. Zonder deze gegevens kan het Hof geen zinvol antwoord geven op de gestelde prejudiciële vragen. Het Hof verklaart het verzoek daarom niet-ontvankelijk.

Arresten van het Hof van 26 september 2013, PPG tegen de Commissie, gevoegde zaken C-625/11 P en zaak C-626/11 P

Deze zaken zijn de hoger beroepen van PPG tegen een eerdere uitspraak van het Gerecht. PPG behartigt de belangen van producenten en importeurs van polyelektrolyten, polyacrylamide en/of andere polymeren die acrylamide bevatten. PPG had voor het Gerecht verzocht om vernietiging van de beslissing om acrylamide als zeer zorgwekkende stof te identificeren en het voornemen om het op de lijst te plaatsen (in zaak T-268/10, hoger beroep zaak C-625/11P), en verzocht om vernietiging van plaatsing op de lijst (in zaak T-1/10, hoger beroep zaak C-626/11). Het Gerecht had in eerste aanleg geoordeeld dat PPG in zaak T-268/10 te vroeg was omdat er nog geen besluit was dat kon worden aangevochten. In de zaak T-1/10 oordeelde het Gerecht dat PPG te laat was met het indienen van een verzoekschrift en verklaarde het om die reden niet-ontvankelijk. Het Hof oordeelt in het voordeel van PPG. Volgens het Hof had het Gerecht PPG wel moeten ontvangen in de verzoekschriften en verwijst de zaken terug naar het Gerecht voor een verdere (inhoudelijke) behandeling. Nederland had zich gevoegd aan de zijde van ECHA maar geen standpunt ingenomen ten aanzien van de ontvankelijkheid.

| 37 |

Arrest van het Hof van 3 oktober 2013, Inuit Tapiriit Kanatami e.a., zaak C-583/11 P

In deze uitspraak heeft het Hof de geldigheid bevestigd van het verbod op de import in de EU van zeehondenproducten. Nederland heeft geijverd voor dat verbod. Daarnaast geeft de uitspraak uitleg aan het begrip “regelgevingshandeling” in artikel 263, vierde alinea VWEU. Sinds de inwerking-treding van het Verdrag van Lissabon is er voor burgers en ondernemingen de mogelijkheid om beroep in te stellen tegen algemeen verbindende EU-regelingen verruimd. Het is voldoende aan te tonen dat iemand rechtstreeks wordt geraakt door “regelgevingshandelingen”. Het Hof overweegt dat “wetgevingshandelingen” niet onder het begrip “regelgevingshandelingen” vallen. Een “wetgevingshandeling” wordt door Raad en EP samen gemaakt, zoals deze verordening inzake zeehondenproducten. De drempel om beroep in te kunnen stellen tegen een wetgevingsafdeling is dus hoger en daarvoor is nog steeds vereist dat een persoon kan aantonen dat hij rechtstreeks én individueel geraakt wordt door de wetgeving, aldus het Hof. De uitspraak is conform het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 26 november 2013, zaken C-58/12 P Groupe Gascogne, C-40/12 P Gascogne Sack en C-50/12 P Kendrion

Deze zaken betreffen hogere beroepen in het zogeheten Industriezakkenkartel. In 2005 zijn door de Commissie boetes opgelegd aan de deelnemers in het kartel. Tegen deze boetes hebben de deelnemers beroep ingesteld bij het Gerecht. Het Gerecht heeft in deze beroepszaken pas na zes jaar uitspraak gedaan, waarbij tussen de schriftelijke procedure en de hoorzitting vier jaar zijn verstreken. De betrokken bedrijven hebben in de onderhavige hogere beroepen onder andere schending van de redelijke termijn aangevoerd. Het Hof overweegt dat bij gebrek aan aanwijzingen dat de lange duur van de procedure invloed heeft gehad op de uitkomst van het geding, de niet-inachtneming van de redelijke termijn niet kan leiden tot vernietiging van het bestreden arrest. Wel kunnen de betrokken ondernemingen vanwege de lange duur van de procedure een schadevordering tegen de Unie instellen op grond van artikelen 268 VWEU en 340, tweede alinea, VWEU, aldus het Hof. De uitspraak is in lijn met de door Nederland ingediende opmerkingen.

| 38 |

Sancties

Arrest van het Hof van 18 juli 2013, Commissie e.a. tegen Kadi, gevoegde zaken C-584/10 P, C-593/10 P en C-595/10 P

Kadi is opgekomen tegen de EU-uitvoering van zijn plaatsing op de VN-sanctielijst. Het Hof vernietigde in het 'Kadi-I'-arrest (C402/05 P en C415/05 P) deze uitvoering wegens het ontbreken van voldoende rechtsbescherming op EU-niveau. Volgens het Hof zijn de maatregelen die op EU-niveau zijn genomen om te voldoen aan de Kadi-I uitspraak, onvoldoende. Dit was niet het Nederlandse standpunt.

Sociaal recht

Arrest van het Hof van 11 april 2013, Jeltens, Peeters en Arnold zaak, C-443/11 (Nederland, Rechtbank Amsterdam)

Jeltens, Peeters en Arnold zijn Nederlanders die in Nederland hebben gewerkt terwijl zij in België respectievelijk Duitsland woonden. Zij zijn werkeloos geworden en vragen in Nederland een werkloosheidsuitkering aan. Hun aanvragen worden geweigerd. Tegen deze weigering hebben zij beroep ingesteld. In beroep vraagt de rechter uitleg aan het Hof over de

verordening betreffende de coördinatie van sociale zekerheid (verordening 883/2004). Als gevolg van de uitspraak in de zaak C-1/85, *Miethe* hadden deze zogenoemde ‘atypische grensarbeiders’ de keuze om de uitkering in het woonland dan wel het werkland aan te vragen. Het Hof oordeelt dat als gevolg van de na die rechtspraak gewijzigde verordening deze personen niet meer kunnen kiezen. Zij moeten dit nu altijd in hun woonland doen. De uitspraak is in lijn met het door Nederland ingenomen standpunt.

Arrest van het Hof van 25 april 2013, Hogan e.a., zaak C-398/11 (Ierland/ High Court)

In deze zaak vraagt de Ierse rechter onder meer of voor de toepasselijkheid van richtlijn 2008/94 betreffende de bescherming van werknemers bij insolventie er een causaal verband moet bestaan tussen het verlies aan pensioenrechten en de insolventie van de werkgever. In het verlengde van het arrest in de zaak C-278/05 *Robins* overweegt het Hof dat de richtlijn beoogt werknemers een minimumbescherming te bieden. Begunstigden hoeven daarom geen causaal verband aan te tonen tussen het verlies aan pensioenrechten en de insolventie van de werkgever, aldus het Hof. Het arrest is niet in lijn met het standpunt dat Nederland naar voren heeft gebracht.

| 39 |

Arrest van het Hof van 20 juni 2013, Riežniece, zaak C-007/12 (Letland)

Riežniece wordt tijdens haar ouderschapsverlof ontslagen, omdat haar functie is opgeheven in het kader van bezuinigingen. De vraag is of dit in overeenstemming is met de richtlijn gelijke behandeling in arbeid en beroep (richtlijn 76/207) en de raamovereenkomst inzake ouderschapsverlof. De raamovereenkomst verbiedt ontslag van een werknemer met ouderschapsverlof niet zolang dat verlof niet de reden is voor het ontslag. Of er sprake is van discriminatie op grond van geslacht hangt af van het gegeven of er meer vrouwen dan mannen van het verlof gebruikmaken en vrouwen dus eerder door een dergelijk ontslag worden getroffen. Dit moet de verwijzende rechter nagaan. Daarbij dient de nationale rechter te verifiëren of de beoordeling gold voor alle werknemers die door de schrapping van de post kunnen worden getroffen, of de toegepaste criteria identiek zijn aan die voor de aanwezige werknemers, en of zij niet de fysieke aanwezigheid van de werknemers die met ouderschapsverlof zijn, impli-ceert. Bovendien mag de werkgever de rechten uit de raamovereenkomst niet uithollen door de werknemer een functie aan te bieden die zal worden geschrapt. De uitspraak komt overeen met de Nederlandse inbreng.

Arrest van het Hof van 19 september 2013, Pensionsversicherungsanstalt v. Peter Brey, zaak C-140/12 (Oostenrijk)

De Duitse Peter Brey en zijn echtgenote verhuizen naar Oostenrijk. Brey is afhankelijk van een invaliditeitspensioen en een verzorgingstoelage (samen circa € 1100). De basisuitkering van zijn echtgenote wordt na de verhuizing niet meer uitgekeerd. Omdat het koppel in financiële problemen komt, vraagt Brey een compenserende toeslag aan bij de Oostenrijkse pensioenverzekeraar. Deze toeslag wordt Brey geweigerd omdat vestiging in Oostenrijk niet legaal is als een burger niet over voldoende bestaansmiddelen beschikt.

Het Hof erkent dat lidstaten de toekenning van sociale uitkeringen aan economisch niet-actieve burgers van de Unie afhankelijk mogen stellen van de voorwaarde dat deze voldoen aan de voorwaarden voor legaal verblijf. Echter, een regeling die in alle gevallen en automatisch uitsluit dat een sociale uitkering wordt toegekend aan een economisch niet-actieve staatsburger van een andere lidstaat, strookt volgens het Hof niet met de bepalingen van de richtlijn 2004/38/EG. De uitspraak is gedeeltelijk in lijn met het door Nederland ingebrachte standpunt.

| 40 |

Arrest van het Hof van 26 september 2013, Kristensen, zaak C-476/11 (Denemarken)

Deze zaak betreft de vraag of leeftijdsafhankelijke pensioenbijdragen onder de uitzondering van artikel 6, lid 2, van richtlijn 2000/78 vallen. Uit die bepaling volgt dat het vaststellen van een toetredingsleeftijd of een pensioengerechtigde leeftijd voor het verkrijgen van een pensioen- of invaliditeitsuitkering geen verboden leeftijdsdiscriminatie vormt. De werkgever van Kristensen kent progressieve leeftijdsafhankelijke pensioenbijdragen. Kristensen stelt dat dit in strijd is met het verbod op leeftijdsdiscriminatie. Het Hof stelt vast dat in deze zaak sprake is van een verschil in behandeling naar leeftijd. De uitzondering uit de richtlijn moet restrictief worden uitgelegd. Zij geldt alleen voor de elementen die uitdrukkelijk en limitatief in die bepaling zijn vermeld, namelijk het vaststellen van een toetredingsleeftijd of een pensioengerechtigde leeftijd. Het Hof oordeelt dat de leeftijdsafhankelijke progressiviteit van pensioenbijdragen verder gaat. In tegenstelling tot wat Nederland heeft betoogd, oordeelt het Hof dat zij daarom niet onder de uitzonderingen van artikel 6, lid 2, van richtlijn 2000/78 vallen.

Staatssteun

Arrest van het Gerecht van 12 september 2013, Duitsland/Commissie, zaak T-347/09

Duitsland heeft delen van het eigendom van nationale natuurreservaten overgedragen aan natuurbeschermingsorganisaties. De betrokken regeling is door de Commissie als een steunregeling aangemerkt omdat de Commissie de betrokken organisaties als ondernemingen in de zin van het mededingingsrecht heeft gekwalificeerd. Hoewel de Commissie de steun uiteindelijk heeft goedgekeurd, heeft Duitsland het besluit aangevochten voor zover het om ondernemingen zou gaan. Het Gerecht verwerpt het Duitse beroep en bevestigt het standpunt van de Commissie. Enerzijds zijn de natuurbeschermingsactiviteiten sociaal van aard en verrichten de natuurbeschermingsorganisaties in beginsel geen economische activiteiten. Anderzijds ontplooiën de natuurbeschermingsorganisaties economische activiteiten zoals de verkoop van hout. Daarmee concurreren deze organisaties met marktpartijen. Het Gerecht concludeert dan ook dat het in dit geval gaat om ondernemingen die economische activiteiten ontplooiën. De uitspraak komt niet overeen met het Nederlandse standpunt.

| 41 |

Arrest van het Hof van 21 november 2013, Deutsche Lufthansa AG, zaak C-284/12(Duitsland)

Deutsche Lufthansa start in 2006 een procedure tegen de luchthaven Frankfurt waarbij zij staking en terugbetaling vordert van de staatssteun die de luchthaven aan Ryanair verleent. In 2008 stelt de Commissie vast dat er sprake is van staatssteun. De verwijzende rechter twijfelt echter of dat inderdaad zo is en stelt hierover vragen aan het Hof. Het Hof gaat niet in op de vraag of er sprake is van staatssteun maar zet uiteen welke ruimte er nog is voor een nationale rechter in een dergelijke situatie. Het Hof oordeelt dat de rechter in die situatie een aantal verplichtingen en keuzes heeft. Zo mag de rechter niet meer vaststellen dat er geen sprake is van steun en geen beslissing nemen die tegen het (voorlopige) besluit van de Commissie indruist. De nationale rechter kan wel besluiten om de steun op te schorten en/of terug te vorderen. Daarnaast kan de rechter de Commissie om verduidelijkingen verzoeken of besluiten om het Hof een prejudiciële vraag voor te leggen. Het standpunt van Nederland is niet gevolgd.

Strafrecht

Arrest van het Hof van 30 mei 2013, Jeremy F, zaak C-168/13 PPU (Frankrijk)

Het VK heeft een Europees aanhoudingsbevel (EAB) uitgevaardigd tegen Jeremy F., die vervolgd wordt voor kinderontvoering. Hij wordt twee maanden later door Frankrijk aan het VK overgeleverd. Het VK doet nadien een verzoek om uitbreiding van de overlevering met het oog op strafvervolgung voor seksueel misbruik in de periode tussen uitvaardiging van het aanhoudingsbevel en de overlevering. Jeremy F. stelt beroep in tegen inwilliging van dit verzoek. Het *Cour de Cassation* vraagt het Hof of een beroepsmogelijkheid de termijnen van artikel 17 van het kaderbesluit opschort. Het Hof overweegt dat de overleveringsprocedure het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel moet garanderen. Het kaderbesluit voorziet zelf al in een procedure conform de vereisten van artikel 47 van het EU-Handvest, maar laat de lidstaten de ruimte om te voorzien in een opschortend beroep tegen de beslissingen betreffende het aanhoudingsbevel. Deze mogelijkheid wordt wel begrensd door het kaderbesluit. Dit betekent dat een opschortend beroep alleen mogelijk is voor zover de definitieve beslissing wordt vastgesteld binnen de in artikel 17 van het kaderbesluit voorziene termijnen. Deze uitkomst komt niet overeen met het door Nederland ingebrachte standpunt.

| 42 |

Arrest van het Hof van 14 november 2013, Baláž, zaak C-60/12, (Tsjecho)

Baláž is een Tsech die in Oostenrijk een verkeersovertreding heeft begaan. Volgens het kaderbesluit wederzijdse erkenning geldelijke sancties moet een persoon de gelegenheid hebben gehad de zaak te laten behandelen door een “*met name in strafzaken bevoegde rechter*”. Er zijn echter verschillen tussen de lidstaten ten aanzien van de manier waarop ze de afhandeling van verkeersboetes hebben georganiseerd. In Oostenrijk is een bestuursrechter bevoegd. Het Hof bepaalt dat, gelet op het doel van het kaderbesluit, niet uitsluitend een strafrechter de zaak moet kunnen behandelen. Onder het begrip “*met name in strafzaken bevoegde rechter*” valt elke rechterlijke instantie die een procedure toepast die aan de wezenlijke kenmerken van een strafrechtelijke procedure voldoet. Dat kan ook een bestuursrechter zijn. Dit komt overeen met het standpunt van de Nederlandse regering.

Telecom

Arrest van het Hof van 21 maart 2013, Belgacom, zaak C-375/11 (België)

Deze zaak betreft de vergoedingen voor gebruiksrechten van radiofrequenties in België. De rechter heeft vragen gesteld over de verenigbaarheid van de Belgische wet met de artikelen 12 tot en met 14 van de machtigingsrichtlijn (2002/20/EG). Deze richtlijn heeft betrekking op elektronische communicatienetwerken. Bovengenoemde artikelen regelen de voorwaarden en criteria waar nationale regelgeving omtrent vergoedingen voor het gebruik van deze netwerken aan moet voldoen. Het Hof overweegt dat naast de algemene vereisten van non-discriminatie, transparantie en objectiviteit, deze artikelen niet voorschrijven hoe een nationale regeling eruit moet zien. Zolang deze evenredig en objectief gerechtvaardigd is en aan alle belanghebbenden is bekendgemaakt, verzet de richtlijn zich niet tegen de Belgische regeling. Deze uitspraak is in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van 18 juli 2013, Vodafone Omnitel NV e.a., gevoegde zaken C-228/12 tot en met C-232/12 en C-254/12 tot en met C-258/12 (Italië)

De Italiaanse telecomtoezichthouder AGCOM heeft Vodafone e.a. gemaand bijdragen in de operationele kosten van de toezichthouder over de jaren 2006-2010 te voldoen. De verwijzende rechter vraagt zich af of de heffing in overeenstemming is met de machtigingsrichtlijn (richtlijn 2002/20/EG). Artikel 12 daarvan somt op dat bijdragen aan telecombedrijven mogen worden opgelegd ter dekking van het beheer en de controle van, en het toezicht op de naleving van het algemene machtigingssysteem, de gebruiksrechten en van specifieke verplichtingen zoals internationale samenwerking, harmonisatie en normering, marktanalyse, controle en ander markttoezicht en regelgevende werkzaamheden. Het Hof oordeelt dat de lidstaten telecombedrijven dus een bijdrage mogen opleggen mits die uitsluitend bestemd is om genoemde activiteiten te bekostigen en mits de inkomsten uit die bijdrage die kosten niet overstijgen. Ook moet de bijdrage objectief, transparant en evenredig over de ondernemingen worden verdeeld. De uitspraak is in overeenstemming met het Nederlandse standpunt.

Arrest van het Hof van 7 november 2013 in de zaak C-518/11 UPC Nederland BV tegen Gemeente Hilversum (Nederland, Gerechtshof Amsterdam)

De gemeente Hilversum heeft in 1996 haar kabelnetbedrijf aan de rechtsvoorganger van UPC verkocht. Zij behield zich echter bevoegdheden voor ten aanzien van de samenstelling en tarifiering van het basispakket aan radio- en televisiezenders voor de op het kabelnet aangesloten huishoudens. UPC daagde de gemeente voor de rechter en vorderde dat het tariefbeding nietig zou worden verklaard en dat de gemeente zou worden gelast tariefsverhogingen toe te staan. Daarbij heeft zij aangevoerd dat het tariefbeding onverenigbaar was met het EU-recht. Het Gerechtshof Amsterdam heeft hierover vragen gesteld aan het Hof. Het Hof oordeelt dat een gemeente niet rechtstreeks mag ingrijpen in de eindgebruikerstarieven voor de levering van een basispakket aan radio- en televisieprogramma's via de kabel. Daarnaast volgt uit het beginsel van loyale samenwerking dat een gemeente zich niet kan beroepen op een contractueel tariefbeding dat is gesloten vóór de vaststelling van het op elektronische-communicatiediensten toepasselijke nieuwe regelingskader.

| 44 |

Vervoer

Arrest van het Hof van 3 oktober 2013, Lundberg, zaak C-317/12 (Zweden)

Deze zaak betreft de interpretatie van het begrip “niet-commercieel goederenvervoer” zoals gebruikt wordt in artikel 3 (h) van verordening nr. 561/2006. De heer Lundberg heeft zijn eigen rallywagen naar een beurs vervoerd waarvan de deelname deels gesponsord is. In tegenstelling tot wat Nederland betoogt, oordeelt het Hof dat dit is aan te merken als niet-commercieel vervoer. Voor de betekenis en draagwijdte van “niet-commercieel goederenvervoer” verwijst het Hof naar de algemene context, de in de omgangstaal gebruikelijke betekenis van het begrip en de doelstellingen van de verordening. Het Hof oordeelt dat niet-commercieel goederenvervoer betrekking heeft op goederenvervoer door een particulier voor eigen rekening en alleen in het kader van een hobby wanneer deze hobby gedeeltelijk door derden wordt gefinancierd en dit vervoer onbeloond blijft.

Vrijverkeer - Diensten

Arrest van het Hof van 8 mei 2013, Libert, gevoegde zaken C-197/11 en C-203/11 (België)

Deze zaak heeft betrekking op twee voorschriften in Belgische wetgeving betreffende de woningmarkt in bepaalde gemeenten. Kopers of huurders van woningen moeten een voldoende hechte band hebben met de gemeente van vestiging. Daarnaast moeten projectontwikkelaars een deel van hun bouwproject als sociale woningbouw bestemmen in ruil voor fiscale stimuli en subsidiemechanismen. De Belgische rechter vraagt aan het Hof of deze regelingen in strijd zijn met de verdragsbepalingen inzake het vrij verkeer en de dienstenrichtlijn (2006/123). Het eerste voorschrift is een belemmering van het vrij verkeer, omdat het burgers ervan weerhoudt deze gemeenten te verlaten. Het voorkomen dat minder kapitaalcrachtige personen uit de markt geprijsd worden, is weliswaar een doel van algemeen belang maar is *in casu* niet proportioneel. Ook het tweede voorschrift is een belemmering van het vrij verkeer, aangezien projectontwikkelaars de grond niet vrij kunnen gebruiken. De nationale rechter moet beoordelen of deze belemmering gerechtvaardigd wordt. De uitspraak is in overeenstemming met het door Nederland ingenomen standpunt in deze zaak.

| 45 |

Arrest van het Hof van 11 juli 2013, Fédération des maisons de repos privées de Belgique (Femarbel), zaak C-57/12 (België)

Femarbel komt op tegen een besluit van de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie (hierna: 'GGC'), die de erkenningsnormen voor bejaardenopvang vaststelt. Femarbel is van oordeel dat de erkenningsnormen en gestelde vergunningsvereisten niet voldoen aan de dienstenrichtlijn. Volgens de GGC is die richtlijn niet van toepassing omdat gezondheidszorg en sociale diensten van het toepassingsbereik van die richtlijn zijn uitgesloten. Het Hof overweegt dat uit de bewoordingen en context van de richtlijn volgt dat "*diensten van gezondheidszorg*" diensten zijn waarbij het erom gaat gezondheid te beoordelen, te bewaren of te verbeteren, voor zover deze activiteiten zijn voorbehouden aan een gereguleerd beroep binnen de gezondheidszorg en rechtstreeks met de menselijke gezondheid zijn verbonden. Wat betreft "*sociale diensten*" geldt dat die aan twee cumulatieve voorwaarden moeten voldoen. De aard van de activiteiten moet de menselijke waardigheid en integriteit verzekeren en vorm geven aan sociale samenhang en solidariteit. Daarnaast is de hoedanigheid van de dienstverlener van belang: dit is hetzij de staat zelf,

hetzij een erkende liefdadigheidsinstelling, hetzij een door de staat gemachtigde particuliere dienstverrichter. De overwegingen van het Hof zijn in lijn met de door Nederland gemaakte opmerkingen.

Arrest van het Hof van 12 september 2013, Konstantinides, zaak C-475/11 (Duitsland)

Meneer Konstantinides is een Griekse arts. Hij komt ongeveer twee keer per jaar naar Duitsland om daar zeer specialistische chirurgische ingrepen uit te voeren. Naar aanleiding van een klacht van een patiënt heeft de beroepsorganisatie van het land Hessen een onderzoek ingesteld. Uit dit onderzoek bleek dat Konstantinides de beroepsregeling op twee punten had geschonden: ten aanzien van de tarieven en reclame. Het Hof bepaalde dat een beroepsregeling die de honoraria en de reclamemogelijkheden van artsen regelt, niet onder de materiële werkingssfeer van de richtlijn betreffende de erkenning van beroepskwalificaties valt (richtlijn 2005/36). Het Hof geeft de verwijzende rechter wel in overweging te beoordelen of de regels een belemmering van het vrije dienstenverkeer vormen. Het oordeel van het Hof is volledig in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

| 46 |

Vrij verkeer - Kapitaal

Arrest van het Hof van 31 januari 2013, Commissie tegen Nederland, zaak C-301/11

Ondernemingen die uit Nederland vertrekken, moeten op het moment van vertrek belasting betalen over winsten die in Nederland zijn ontstaan maar die nog niet zijn gerealiseerd. Deze belasting wordt de “*exitheffing*” genoemd. Over de *exitheffing* bestaat een langlopend conflict tussen de Commissie en een aantal lidstaten, waaronder Nederland. De Commissie vindt dat een *exitheffing* (en de betaling ervan) moet worden uitgesteld tot het moment van realisatie van de winst na het vertrek uit een lidstaat. Het Hof oordeelde eerder al (*National Grid Indus, C-371/10*) dat Nederland de niet-gerealiseerde stille reserves mag belasten maar dat onmiddellijke invordering niet in alle gevallen evenredig is. Nederland wordt veroordeeld door het Hof.

Arrest van het Hof van 25 april 2013, Commissie tegen Spanje, zaak C-64/11

Deze zaak gaat over een Spaanse *exitheffing* die geldt voor ondernemingen die hun activiteiten beëindigen of die hun plaats van vestiging verleggen naar het buitenland. Volgens de Europese Commissie is ook deze Spaanse *exitheffing* in strijd is met het vrij verkeer van vestiging. Zij krijgt daarin gelijk van het Hof.

Arrest van het Hof van 22 oktober 2013, Essent BV, gevoegde zaken C-105/12 tot en met C-107/12 (Nederland, Hoge Raad)

In deze zaak over de Nederlandse Splitsingswet was de vraag aan de orde of het daarin opgenomen privatiseringsverbod voor elektriciteits- en gasnetwerken, het groepsverbod voor netbeheerders en dienstverleners en het verbod op nevenactiviteiten voor elektriciteits- en gasbedrijven in overeenstemming zijn met het vrij verkeer van kapitaal. Het Hof overweegt dat deze verboden weliswaar een belemmering van genoemde vrijheid zijn, maar geoorloofd kunnen zijn om de consument te beschermen en de energievoorziening zeker te stellen. Volgens het Hof kunnen met de Splitsingswet dwingende doelstellingen van algemeen belang zoals onvervalste mededinging, consumentenbescherming en zekerstelling van de energievoorziening worden nagestreefd. De Hoge Raad moet nagaan of deze verboden geschikt zijn om de nagestreefde doelstellingen te bereiken en of deze niet verder gaan dan noodzakelijk is voor de verwezenlijking van de beoogde doelstellingen. De uitspraak komt grotendeels overeen met het Nederlandse standpunt.

| 47 |

Vrij verkeer - Personen

Arrest van het Hof van 18 juli 2013, Prinz en Seeberger, gevoegde zaken C-523/11 en C-585/11 (Duitsland)

Deze zaak betreft de aanvraag van meeneembare studiefinanciering in Duitsland door twee Duitse onderdanen. Om langer dan één jaar in aanmerking te komen voor studiefinanciering voor een studie buiten Duitsland, moet aan een woonplaatsvereiste worden voldaan. Dit houdt in dat voorafgaand aan de aanvraag van de meeneembare studiefinanciering de student ten minste drie jaar onafgebroken in Duitsland moet hebben gewoond. De verwijzende rechter vraagt aan het Hof of dit vereiste verenigbaar is met de rechten die voortvloeien uit het EU-burgerschap zoals neergelegd in de artikelen 20 en 21 VWEU. Het Hof overweegt dat in de nationale regeling eigen onderdanen worden benadeeld die in een andere lidstaat hebben gewoond. Dit is een beperking van de rechten die voortvloeien uit het EU-burgerschap. De lidstaat mag wel eisen dat studenten blijf geven van een bepaalde mate van integratie in deze lidstaat. Echter, het is niet evenredig om de mate van integratie af te laten hangen van een woonplaatsvereiste. Andere representatieve factoren zoals familie, baan of talenkennis kunnen ook blijf geven van integratie. Het Duitse woonplaats-

vereiste is dus niet in overeenstemming met het Unierecht. Het standpunt van de Nederlandse regering is niet gevolgd.

Arrest van het Hof van 10 oktober 2013, Van der Helder en Farrington, zaak C-321/12 (Nederland, Centrale Raad van Beroep)

Een Nederlands en een Brits staatsburger, beiden niet woonachtig in Nederland, hebben een Nederlandse pensioenuitkering. Het College van zorgverzekeringen (CVZ) besluit om van de pensioenen bijdragen in te houden uit hoofde van verstrekkingen bij ziekte. Het CVZ baseert dit besluit op artikel 28, lid 2, sub b, van verordening 1408/71. Dit artikel bepaalt dat wanneer meerdere lidstaten bevoegd zijn ter zake van pensioenen, de kosten van verstrekkingen bij ziekte en moederschap voor rekening komen van een van hen. In dit verband speelt de vraag over de interpretatie van het begrip “wettelijke regeling”. De verwijzende rechter vraagt of wordt bedoeld op de wettelijke regeling die betrekking heeft op prestaties bij ziekte en moederschap, op de wettelijke regeling die betrekking heeft op pensioenen of renten, of op alle wettelijke regelingen die betrekking hebben op het gehele sociale-zekerheidsstelsel van een land. Het Hof concludeert dat het begrip wettelijke regeling betrekking heeft op pensioenen of renten.

| 48 |

Vestiging

Arrest van het Hof van 7 maart 2013, DKV Belgium, zaak C-577/11 (België)

Het gaat in deze zaak om een Belgische regeling die zorgverzekeraars ertoe verplicht toestemming te verkrijgen van een bepaalde commissie voordat ze een tariefsverhoging door mogen voeren. DKV voert aan dat deze Belgische regeling in strijd is met het beginsel van tariefsvrijheid, dat volgt uit richtlijn 92/49 en richtlijn 73/239, die coördinatie van het verzekeringsbedrijf regelen. Volgens het Hof staat het beginsel van tariefsvrijheid niet in de weg aan een nationale regeling die slechts een technisch kader instelt waarbinnen de verzekeringsondernemingen hun premies moeten berekenen. Echter, een dergelijk nationaal stelsel vormt een belemmering voor het vrij verkeer, nu buitenlandse ondernemingen die zich in België vestigen, genoopt worden hun commerciële beleid te overdenken. Maar de regeling heeft consumentenbescherming, een dwingende reden van algemeen belang, tot doel. De onderhavige regelgeving zorgt ervoor dat ouder wordende verzekerden niet te maken krijgen met een plotselinge tariefsverhoging. Daarmee lijkt de Belgische regelgeving evenredig en gerecht-

vaardigd te zijn. Deze uitspraak is in overeenstemming met het standpunt van de Nederlandse regering.

Arrest van het Hof van Justitie van 26 september 2013, Ottica New Line, zaak C-539/11 (Italië)

Verzoekster is een Siciliaanse optiekzaak. Zij verzet zich tegen vergunningverlening aan Fotottica, eveneens een optiekzaak. De gemeente heeft de vergunning verleend in strijd met een regionale wettelijke bepaling dat er per 8000 inwoners één vergunning kan worden verleend en de optiekzaken minstens 300 meter van elkaar verwijderd moeten liggen. De vraag die centraal staat in deze zaak is of een regionale regeling die beperkingen stelt aan de afgifte van vergunningen voor optiekzaken, zoals bevolkingsdichtheid en afstand, verenigbaar is met artikel 49 VWEU. Het Hof oordeelt - in lijn met het standpunt van de Nederlandse regering - dat artikel 49 VWEU zich niet tegen een dergelijke regeling verzet voor zover de bevoegde autoriteiten, met inachtneming van transparante en objectieve criteria, correct gebruikmaken van de door de regeling geboden bevoegdheden, teneinde de door die regeling beoogde doelstellingen verband houdende met de bescherming van de volksgezondheid, op het gehele betrokken grondgebied op coherente en systematische wijze te verwezenlijken. Het is aan de nationale rechter om te onderzoeken of aan die voorwaarden in het concrete geval is voldaan.

| 49 |

Doorhalingen en beschikkingen

In 2013 zijn veertien zaken waaraan de Nederlandse regering schriftelijk heeft deelgenomen, bij beschikking doorgehaald door het Hof. Het betrof vier prejudiciële zaken en tien directe zaken. In de volgende prejudiciële zaken hebben de verwijzende rechters de vragen ingetrokken: C-666/11 M.e.a (Duitsland), C-227/12 KLM en TUI (Nederland, Rechtbank Amsterdam), C-513/12 Ayalti (Duitsland) en C-158/13 Rajaby (Nederland, Rechtbank Den Haag).

In alle directe zaken die zijn doorgehaald en waarin de Nederlandse regering een memorie van interventie had ingediend, heeft de Commissie afstand van instantie gedaan. Het betreft inbreukzaken gestart door de Commissie wegens te late omzetting van richtlijnen. Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon is de Commissie bevoegd op grond van artikel 260,

lid 3 VWEU om bij het uitblijven van melding binnen de daarvoor gestelde termijn van omzettingsmaatregelen door een lidstaat direct een dwangsom en/of een boete te eisen van die lidstaat bij het Hof. Zij hoeft dus niet eerst een uitspraak af te wachten die de inbreuk vaststelt. De Commissie heeft sinds 2012 enkele tientallen van dergelijke zaken aanhangig gemaakt. Tot op dit moment zijn nog geen boetes opgelegd in die zaken. Uit de lijst van doorhalingen blijkt dat de dreigende boete lidstaten aanzet om vaart te maken met tijdige omzetting. Zodra alsnog alle maatregelen zijn genomen en gemeld, doet de Commissie afstand van instantie. Het betreft de volgende zaken: C-48/12 Commissie Duitsland, C-245/12 Commissie Polen, C-305/12 Commissie Slowakije, C-148/12 Commissie Duitsland, C-572/12, Commissie Nederland, C-109/13 Commissie Finland, C-111/13 Commissie Finland, C-598/12 Commissie Polen, C-55/13 Commissie Polen.

EVA-Hof

| 50 |

Arrest van het EVA-Hof van 28 januari 2013, EFTA Surveillance Authority v. IJsland, zaak E-16/11

In 2008 brachten duizenden Nederlanders en Britten hun spaargeld onder bij Icesave internetspaarrekeningen van de IJslandse Landsbanki. Al snel bleek dat de bank niet meer in staat was haar verplichtingen na te komen. Met het omvallen van Landsbanki en Icesave raakten de Nederlandse en Britse depositohouders gedupeerd doordat zij geen compensatie ontvingen vanuit het IJslandse depositogarantiestelsel. In 2011 heeft de EFTA Surveillance Authority (ESA) bij het EVA-Hof beroep ingesteld tegen IJsland. ESA stelde dat IJsland zijn verplichtingen niet is nagekomen uit de Richtlijn 94/14 inzake depositogarantiestelsels. Volgens ESA had de IJslandse Staat moeten verzekeren dat de Nederlandse en Britse depositohouders compensatie ontvingen. De Nederlandse en de Britse regering en de Europese Commissie hebben ESA gesteund in het beroep bij het EVA-Hof. Het EVA-Hof wijst het beroep af. Uit de richtlijn, zoals die gold in 2008, volgt volgens het Hof geen verplichting voor de IJslandse Staat om financieel in te staan voor de vergoeding aan depositohouders als het depositogarantiestelsel geen uitkering kan verstrekken.

Bijlage 1

In 2013 gewezen arresten met Nederlandse inbreng, op nummer gesorteerd

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
T-380/08	Nederland/Commissie	toegang tot documenten, bitumen
T-347/09	Duitsland/Commissie	staatssteun, natuurgebieden
C-576/10	Commissie/Nederland	overheidsopdrachten
C-584/10 P	KADI II	terrorisme, listing, bevroezing
C-617/10	Akerberg Fransson	strafrecht, ne bis in idem, Handvest
E-16/11	ICESAVE	garantiedepositostelsel spaarders
T-65/11	Inuit Tapirii Kanatami e.a./Commissie	ontvankelijkheid individueel beroep, handelsverbod zeehondenprodukten
T-343/11	Nederland/Commissie	EOGFL, forfaitaire korting landbouwsubsidie
T-577/11	DKV	verhoging verzekeringspremies
T-368/11	PPG/Commissie	REACH, acrylamide
C-375/11	Belgacom	machtigingsrichtlijn, extra heffing gebruiksrechten radiofrequenties
C-274/11 en C-295/11	Spanje/Raad	gemeenschapsoctrooi, nauwere samenwerking
C-26/11	Belgische Petroleum Unie	bijmengen biobrandstof in diesel
C-64/11	Commissie/Spanje	exitbelasting
C-65/11	Commissie/Nederland	btw, moeiende topholdings
C-197/11	Libert e.a.	ruimtelijke ordening, dienstenrichtlijn
C-221/11	Demirkan	Associatieovereenkomst EU-Turkije, standstill-bepaling, dienstontvanger
C-261/11	Commissie/Denemarken	exitbelasting

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-301/11	Commissie/Nederland	exitbelasting
C-361/11	Hewlett Packard	douane-indeling, multifunctional printers
C-398/11	Hogan	bescherming van werknemers bij insolventie van werkgever
C-399/11	Melloni	Europees aanhoudingsbevel, EU-Handvest
C-443/11	Jeltes (Rb AMS)	grensarbeid, ww-uitkering, woonplaatsvereiste
C-457/11 en C-460/11	Wort	auteursrecht
C-475/11	Konstantinides	diensten
C-476/11	Kristensen	gelijke behandeling, leeftijdscdiscriminatie
C-500/11	Fruition Po	telersvereniging, voorwaarden voor erkenning
C-518/11	UPC	telecom, mededinging
C-523/11 en C-585/11	Gevoegde zaken Prinz en Seeberger	vrij verkeer van personen, studiefinanciering
C-528/11	Halaf	Dublin II-verordening, Handvest, asiel, bewijskracht UNHCR rapport
C-539/11	Ottica new Line	vrijheid van vestiging, diensten, volksgezondheid
C-542/11	Codirex	douane-indeling
C-543/11	Maasdriel	btw, vrijstelling, onbebouwd terrein, sloop
C-583/11 P	Inuit Tapirii Kanatami e.a./ Commissie	ontvankelijkheid individueel beroep
C-622/11	Pactor Vastgoed	btw, bouwgrond
C-625/11 P	PPG/ECHA	REACH, acrylamide

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-626/11 P	PPG/ECHA	REACH, acrylamide
C-635/11	Commissie/Nederland	grensoverschrijdende fusies kapitaalvennootschap
C-648/11	MA e.a	asiel, EU-Handvest
C-651/11	X	btw
C-1/12	OTOC	mededinging, diensten, dienstenrichtlijn, accountants
C-7/12	Rieznieces	gelijke behandeling,
C-26/12	PPG Holdings	btw
C-50/12 P	Kendrion	EU-Handvest, redelijke termijn
C-57/12	Femarbel	diensten, ouderenzorg
C-60/12	Balaz	strafrecht, wederzijdse erkenning
C-63/12 en C-66/12	Raad tegen Commissie v.v.	EU-ambtenarensalarissen
C-64/12	Schlecker	EVO-verdrag, arbeidsovereenkomst
C-84/12	Koushkaki	visumcode
C-86/12	Alopka	verblijfsvergunning, afgeleid verblijfsrecht
C-91/12	Skatteverkett. PFC Clinic	btw, vrijstelling, chirurgische ingrepen
C-102/12	Schaible	landbouw, dierziekten
C-105/12	Essent	splitsing energiebedrijven
C-128/12	Sindicatos dos Bancarios do Norte (SBN)	Stabiliteit- en Groeipact, loonsverlaging, EU-Handvest
C-137/12	Commissie/Raad	externe bevoegdheid - bescherming diensten
C-140/12	Brey	bijstandsuitkering, verordening 883/2004

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-141/12 en C-372/12	Y.S.	bescherming persoonsgegevens
C-196/12	Commissie/Raad	EU-ambtenarenstatuut, salaris-aanpassing, uitzonderingsclausule
C-199/12	X e.a.	asiel, kwalificatierichtlijn, vervolging o.g.v homoseksuele geaardheid
C-221/12	Belgacom	vrij verkeer van diensten/vestiging
C-225/12	Demir	Associatieovereenkomst EU-Turkije, illegale binnenkomst, mvv, standstill bepaling
C-228/12 t/m C-232/12 en C-254/12 t/m C-258/12	Vodafone Omnitel e.a.	machtigingsrichtlijn, administratieve bijdrage aan toezichthouder
C-240/12	Le Relais	milieu, afvalstoffen, transport
C-241/12 en C242/12	Shell Nederland e.a.	milieu, afvalstoffen, transport
C-284/12	Deutsche Lufthansa	staatssteun, luchthavenexploitatie, selectiviteit
C-302/12	X	BPM, EU-Burgerschap
C-312/12	Van der Helder et Farrington	verplichte ziektekostenverzekering, 'pensionados'
C-314/12	UPC telekabel Wien	auteursrecht
C-317/12	Lundberg	tagograaf, begrip "niet-commercieel goederenvervoer"
C-336/12	Manova	aanbestedingsprocedure, gelijke behandeling
C-437/12	X	BPM

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-473/12	IPI	privacy, bescherming persoonsgegevens, rechtsbescherming, hoor en wederhoor
C-484/12	Georgetown University	aanvullend beschermingscertificaat (ABC)
C-486/12	X	bescherming persoonsgegevens
T-15/12 en T-16/12	Provincie Groningen e.a./ Commissie, Groninger Landschap e.a./Commissie	staatssteun (natuurgebieden)
C-168/13 PPU	F	Europees aanhoudingsbevel
C-210/13	Glaxosmithkline Biologicals	intellectueel eigendom, toelating gewasbeschermingsmiddelen
C-383/13 PPU	G en R	vreemdelingenbewaring, EU-Handvest

Bijlage 2

Aanhangige zaken op 31 december 2013 met Nederlandse inbreng, op nummer gesorteerd

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
T-276/08	Al Aqsa	terrorismebestrijding, bevriezing tegoeden
C-01/10	Salmeron Sanchez	kaderbesluit status slachtoffer in strafprocedure
T-109/10	Luxemburg/Commissie	regionaal beleid (IRMA), Europees fonds regionale ontwikkeling (EFRO), korting toegezegde steun
T-119/10	Nederland/Commissie	IRMA, EFRO, korting toegezegde steun
T-97/09	Duitsland/Commissie	regionaal beleid, korting EFRO financiering
T-16/11	NL/Cie	forfaitaire korting landbouw- subsidie, aardappelzetmeel
T-112/11 en T-113/11	Schutzgemeinschaft Milch etc	geografische bescherming, kaas (Edam en Gouda)
T--208/11	LTTE	terrorismebestrijding, bevriezing tegoeden
T-488/11	SARC	staatssteun
T-508/11	LTTE	terrorismebestrijding, bevriezing tegoeden
C-292/11 P	Commissie/Portugal	bevoegdheid Commissie, dwangsom
C-024/12 en C-027/12	X	dividendbelasting, vrij verkeer van kapitaal, LGO
C-028/12	Commissie/Raad	externe betrekkingen, luchtvaart, gemengd akkoord, hybride besluit Raad
C-080/12	Felixstowe Dock and Railway Company	recht van vrije vestiging, belastingen

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-114/12	Commissie/Raad	externe betrekkingen, omroeporganisaties
C-141/12	Y.S.	bescherming persoonsgegevens
C-176/12	AMS	EU-Handvest, horizontale werking
C-204/12 en C-208/12	Essent Belgium e.a.	wederzijdse erkenning groenestroomcertificaten
C-224/12 P	Hogere voorziening T-029/10 en T-033/10	staatssteun ING
C-314/12	UPC Telekabel Wien	auteursrecht
C-359/12	Timmel	prospectusrichtlijn
C-372/12	M et S	bescherming persoonsgegevens
C-380/12	X	bleekaarde, douane-indeling
C-390/12	Pfleger	vrij verkeer van diensten/vestiging, EU-Handvest
C-396/12	van der Ham en van der Ham-Reijersen van Buuren	landbouwbeleid
C-398/12	M	Schengen uitvoeringsovereenkomst, begrip 'onherroepelijk vonnis'
C-399/12	Duitsland/Raad	externe betrekkingen, optreden lidstaten in OIV
C-417/12 P	Denemarken/Commissie	EOGFL
C-423/12	Reyes	gezinshereniging
C-426/12	X	belastingen (energie)
C-427/12	CIE/EP en Raad	comitologie, biociden
C-435/12	ACI Adam	auteursrecht, thuishkopie
C-441/12	Almer Beheer & Daedalus Holding	prospectusrichtlijn

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-456/12	O	vrij verkeer van personen, gezinshereniging
C-457/12	S	vrij verkeer van personen, gezinshereniging
C-461/12	Granton Advertising	btw, kortingskaarten
C-463/12	Copydan Bändkopi	auteursrecht, thuiskopie
C-472/12	X	BPM
C-475/12	UPC DTH	telecom
C-480/12	X	douane-indeling, veredelingsregeling
C-485/12	Maatschap T. van Oosterom	landbouwsteun
C-571/12	Greencarrier Services Latvia	douane, verbruiksbelastingen
C-573/12	Alands Vindkraft	mededinging, energie
T-186/13	Nederland/Commissie	staatssteun Leidschendam-Voorburg
T-261/13	Nederland/Commissie	comitologie, statistieken, Eurostat
T-542/13	Nederland/Commissie	comitologie, statistieken, Eurostat
T-557/13	Duitsland/Commissie	EOGFL, aardappelmeel
C-008/13	Commissie/Slovenië	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-009/13	Commissie/Slovenië	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-039/13 en C-041/13	SCA Group Holding	belastingen, vestigingseis, fiscale eenheid
C-048/13	Nordea Bank	verrekening verliezen binnen bank

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-051/13	Van Leeuwen	beleggingsverzekeringen
C-091/13	Essent Energie Productie	Associatieovereenkomst EU-Turkije, tewerkstellingsvergunning
C-092/13	Gemeente 's Hertogenbosch	btw, bouw stadskantoor
C-105/13	Vonk Noordegraaf	landbouw, subsidies
C-122/13	C	schadeloosstelling slachtoffers
C-129/13 en C-130/13	Kamino International	douane, rechten verdediging
C-138/13	Dogan	gezinshereniging, inburgeringseis, richtlijn 2003/86
C-148/13, C-149/13, C-150/13	A e.a.	asiel, geloofwaardigheid claim seksuele geaardheid
C-87/13 en C-133/13	X e.a.	belastingen, vrijstelling, landgoederen
C-131/13, C-163/13 en C-164/13	Schoenimport Italmoda Mariano Previti	btw, fraude
C-146/13 en C-147/13	Spanje/Raad	nauwere samenwerking, octrooi met eenheidsbescherming
C-170/13	Huawei Technologies	intellectueel eigendom, misbruik machtspositie
C-171/13	Demirci e.a.	Associatieovereenkomst EU-Turkije
C-172/13	Commissie/Verenigd Koninkrijk	verlies verrekening buitenlandse dochter
C-179/13	Evans	pensioenen, discriminatie
C-207/13	Wagenborg Passagiersdiensten	binnenscheepvaart, mededinging

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-252/13	Commissie/Nederland	gelijke behandeling arbeid en beroep, terugkeer na zwangerschap
C-144/13, C-154/13 en C-160/13	VDP dental laboratory	btw
C-206/13	Siragusa	EU-Handvest
C-223/13	Nederland/Commissie	comitologie, delegatie bevoegdheden aan Eurostat
C-240/13	Commissie/Estland	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-241/13	Commissie/Estland	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-242/13	Commerz Nederland	staatsteun, overheidsaansprakelijkheid
C-249/13	Boudjilida	verblijfsvergunning, Handvest, rechten verdediging
C-255/13	I	sociale zekerheid
C-264/12	Sindicato Nacional SPA	EU-Handvest, verlaging ambtenarensalarissen
C-266/13	Kik	sociale zekerheid
C-267/13	Nutricia	geneesmiddelen
C-270/13	Haralambidis	dienstenrichtlijn, begrip 'openbaar gezag'
C-272/13	Equoland	btw, douane-entrepot
C-302/13	FlyLaL	EEX
C-311/13	Tümer	verblijfsrecht, Associatieovereenkomst EU-Turkije, insolventie uitkering
C-316/13	Fenoll	EU-Handvest

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-320/13	Commissie/Polen	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-359/13	Martens	studiefinanciering
C-369/13	Gielen	strafzaak, grondstoffen voor drugs
C-365/13	Ordre des Architectes	beroepskwalificatie
C-375/13	Kolassa	EEX-verordening, prospectusverplichtingen
C-382/13	Franzen e.a.	sociale zekerheid, vrij verkeer werknemers
C-386/13	Commissie/Cyprus	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-387/13	VAEX Varkens en Veehandel	exportrestitutie
C-413/13	FNV Kunsten Informatie en Media	mededinging, afspraken tarieven zelfstandigen
C-437/13	Unitrading	douane, rechten verdediging
C-405/13	Commissie/Roemenië	artikel 260 lid 3 VWEU, dwangsom, uitblijven melding implementatie maatregelen
C-409/13	Raad/Commissie	intrekking voorstel, misbruik bevoegdheid
C-425/13	Commissie/Raad	ETS-overeenkomst EU-AUS
C-446/12 t/m 449/12	Willems e.a.	bescherming persoonsgegevens
C-461/13	Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland	kaderrichtlijn water, toets achteruitgang toestand oppervlaktewaterlichamen
C-472/13	Shepherd	

Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-473/13	Bero	vreemdelingenbewaring
C-474/13	Thi Ly Pham	vreemdelingenbewaring
C-458/13	Grund	auteursrecht
C-469/13	Tahir	verblijfsvergunning, gezinshereniging
C-477/13	Angerer	diploma-erkenning, architecten
C-497/13	Faber	consumentenbescherming, ambtshalve toetsing
C-481/13	Qurbani	VN-vluchtelingenverdrag, EU-Handvest
C-512/13	X	30%-regeling, grensarbeid, woonplaatsvereiste
C-543/13	Fischer-Lintjes	pensioen, inhouding zorgpremie, vergoeding zorgkosten
C-554/13	Zh. en O.	asiel terugkeerbesluit, openbare orde
C-573/13	Air Berlin	prijstransparantie website reisdiensten
C-579/13	P en S	inburgeringsplicht langdurig ingezetenen
C-595/13	X	fiscale eenheid, btw financiële diensten
C-599/13	SOMVAO	bescherming financiële belangen gemeenschap, ontbreken rechtsgrond terugvordering
C-610/13 P (T-343/11)	Nederland/Commissie	EOGFL forfaitaire korting landbouwsubsidie
C-632/13	Hirvonen	belastingen, vrij verkeer werknemers
C-655/13	Mertens	grensarbeid
C-657/13	Verder LabTec	overdracht van activa

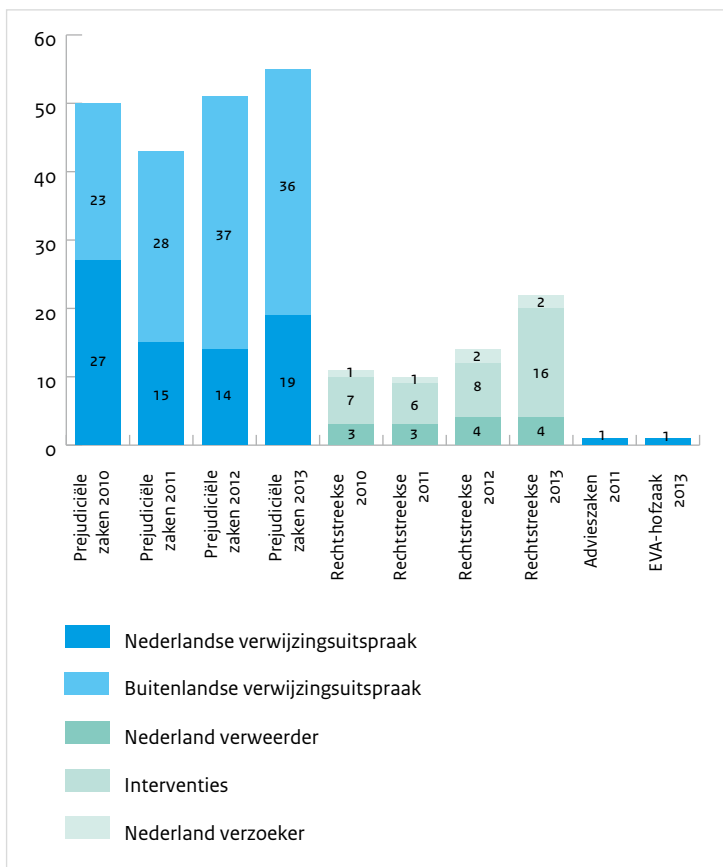
Zaaknr.	Partijen	Trefwoorden
C-658/13	Spitzner (ingetrokken)	compensatie luchtreizigers
C-660/13	Raad/Commissie	externe betrekkingen, MoU Zwitserland
C-686/13	X	vrij kapitaalverkeer/ vestigingsvrijheid
A-2/13	Toetreding EU EVRM	toetreding EU tot EVRM

Bijlage 3

Statistieken van de Nederlandse inbreng bij de Europese Hoven in 2013

De onderstaande grafiek is een numerieke weergave van de in hoofdstuk 2 van dit jaarbericht besproken zaken voor de Europese hoven. Het gaat om zaken waarin in 2013 uitspraak is gedaan en waaraan de Nederlandse regering een bijdrage heeft geleverd.

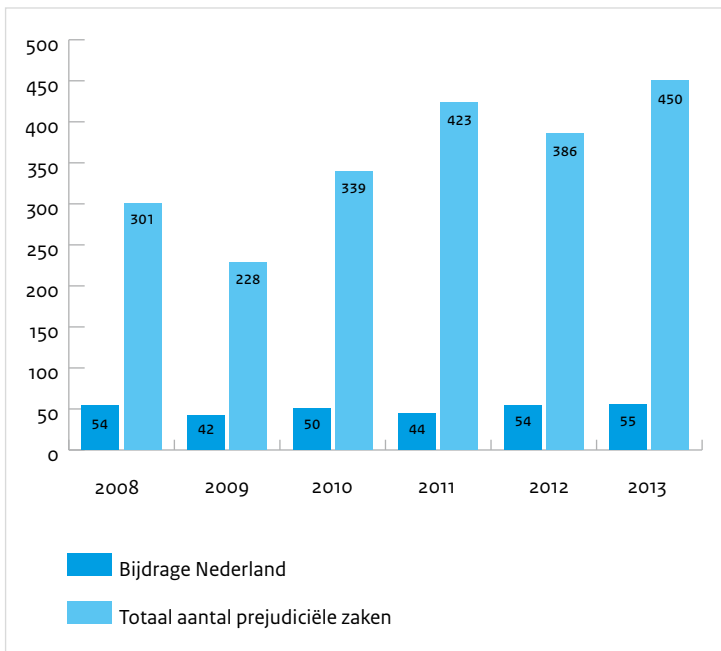

Zoals zichtbaar is uit de voorgaande grafiek, heeft de Nederlandse regering deelgenomen aan 78, waarvan 55 prejudiciële zaken en aan 22 rechtstreekse zaken (directe zaken en interventies) die in 2013 afgedaan zijn. Daarnaast heeft Nederland aan één EVA-hofzaak meegedaan, waarin in 2013 uitspraak is gedaan.

Het EU-hof heeft in 2013 totaal in 635 zaken uitspraak gedaan (inclusief de gevoegde zaken zijn dat 701 'bruto' zaken), tegen 527 (bruto 595) in 2012. Daarvan waren in 2013 450 prejudiciële vragen. Het Gerecht heeft in 2013 in totaal 702 zaken afgedaan. In 2012 waren dit er 714.

De onderstaande grafiek toont de relatieve bijdrage van de Nederlandse regering in prejudiciële zaken voor het EU-Hof van Justitie. Per jaar wordt de verhouding weergegeven tussen de afgedane prejudiciële zaken waaraan Nederland heeft deelgenomen en het totaal aantal prejudiciële zaken dat door het Hof is afgedaan.

170

Uitgave: Ministerie van Buitenlandse Zaken
Directie: Juridische Zaken/Europees recht
Redactie: Esther Verschuur
Foto omslag: Hof van Justitie van de Europese Unie
Opmaak: VijfKeerBlauw, Rijswijk
www.minbuza.nl
augustus 2014

russelMexicoStPetersburgPamamirAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosAiresBogotaKairoHarareLagosManagua
HamburgLagosColomboMexicoBratislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselDarEsSalaamKobeSofiaKualaLoem
WellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMuscatDakarStockholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebaLissabonParijsRabatDüsseldorfTokio
MontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDakarHoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelgradoHamburgRomeDarEs
SalaamSofiaDubaiColomboRabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuagadougouAlgiersKingstonStPetersburgAmmanMilaanMexicoTeheranA
buDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmsterdamAbebaTripoliLaPazKairoManaguaBa
nosAngelesKievAnkaraColomboWarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColomboNewYorkRiyadBamakoTe
lingtonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoelMontevideoBrasiliaPretoriaAnkaraBomaySo
fiantonRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelonaCaracasManaguaBar
celonaLusakaAntwerpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenIstanboelAlmatyBangkokHels
inkinJoséParamariboAnkaraSaoPauloPretoriaBangkokMilaanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSarajevoBratislavaWindhoekZagrebBrusselRi
yadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunisManaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekarestHamburgKopenhagenSt
PetersburgWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoséRomeLuxemburgSofiaHoustonRiyadDüsseldorfAmmanAccraPraagKarachiK
airoSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMuscatWindhoekRiyadLuandaMadridVaticaanstadWarschauBa
nconVancouverAntwerpenDakarDarEsSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoséTelAvivMilaanBoedapestLusakaFrankfurtAmMainMelbo
urneNchenAtheneDüsseldorfKampalaCanberraBamakoIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhYaoundéRiyadhMuscatKamp
alaMadridBelgradoBelgradoSarajevoPraagKaapstadMelbourneLaPazTunisMoskouLosAngelesNewDelhiAddisAbebaAntwerpenBrusselWashingt
onKaWenenHongKongBogotáLuandaRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilaanHamburgTelAvivMontevideoMaputoAlgiersMilaanMont
evideoVancouverAnkaraBarcelonaPraagColomboWarschauMadridPretoriaBonnAtheneIstanboelWashingtonWellingtonKhartoumBonnLusakaDubl
inIghaiWenenJakartaStockholmSanJoséManaguaNewYorkKhartoumAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatLuandaSantiagoDeChileLusaka
AbujaRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavanaHavannaBerlijnHongKongMilaanCanberraHamburgNairobiPraagIslamabadAbuDhabiQuito
WashingtonDubaiRomeJakartaLimaLondenStockholmMoskouNewYorkAddisAbebaNewYorkSingaporeSeoelHongKongFrankfurtAmMainKarachi
slavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMontrealSofiaSydneySantiagoDeChileLondenDüsseldorf
NewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEsSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChileHamburgKobeYaoundéAddisAbe
driddBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeoelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaAccraZagrebRiyadLosAngelesMila
nDarEsSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoumBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBuenosAiresSarajevoAnkara
ersburgShanghaiBagdadJakartaKualaLoempoeTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelHongKongChicagoIslamabadKing
stmasTunisBogotáKopenhagenWenenCaracasBernKeoalaLoempoeTokioDublinAlmatyNewDelhiAtheneRiyadhPortOfSpainBonnShanghaiRi
yadRtomeZagrebSofiaLagosKobeDublinQuitoLondenPretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnBuenosAiresLagosShanghaiKopen
hagenBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJoséKoewitWenenKievParijsBuenosAiresMadridKoewitHarareParijsMoskouPretoriaTri
polidDamascusPraagKobeKualaLoempoeKaapstadLuandaKievLusakaDarEsSalaamMelbourneZagrebParijsHoustonWindhoekParamariboBa
nconCotonouOttawaJakartaMuscatColomboManillaOsloNairobiDubaiSaoPauloPretoriaMaputoAmmanBagdadNewDelhiLimaLaPazQuitoBo
edapestAmakoHamburgAlgiersLuandaKingstonRiyadMoskouLagosManaguaBuenosAiresManillaLimaMelbourneMexicoColomboCanberraAbuDhabi
rmeWenenDarEsSalaamBrasiliaKoewitParijsJakartaIstanboelTeheranKhartoumAbujaParijsStockholmTorontoNewDelhiQuitoSeoelBangkokR
yadLaPazParamariboBoekarestSarajevoKualaLoempoeBoekarestKingstonAlgiersStockholmLosAngelesDubaiSingaporeAnkaraAmmanCanberra
ParijsLaPazWenenAccraVaticaanstadPortOfSpainHoustonPretoriaLaPazIstanboelBoedapestHamburgVancouverDhakaDubaiBangkokAnkaraA
buhartoumDubaiKobeBrusselMexicoStPetersburgParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpenBuenosAiresBogotaKairo
SarajevoLagosManaguaQuitoHamburgLagosColomboMexicoBratislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkaraBrusselDarEsSalaam
KualaLoempoeWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMuscatDakarStockholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAddisAbebaLissabonPari
jDüsseldorfTokioLuxemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDakarHoustonAlmatyDubaiRomeBamakoBelgrado
urgRomeDarEsSalaamSofiaDubaiColomboRabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuagadougouAlgiersKingstonStPetersburgAmmanM
exicoTeheranAbuDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmsterdamAbebaTripoliLa
PazKairoManaguaBagdadLosAngelesKievAnkaraColomboWarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYorkMaputoColomboNe
wYorkRiyadBamakoTelAvivKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoelMontevideoBrasiliaP
retoriaAnkaraBomaySofiaTorontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoManillaKinshasaBarcelona
nCaracasManaguaBarcelonaLusakaAntwerpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabiTelAvivLondenIstanbo
elZagrebKobeHelsinkiSanJoséParamariboAnkaraSaoPauloPretoriaBangkokMilaanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSarajevoBratislavaWind
hoekBrusselRiyadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunisManaguaTeheranCotonouTokioTunisHelsinkiBoekarestHam
bουργKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoséRomeLuxemburgSofiaHoustonRiyadDüsseldorfAmma
nPraagKarachiKairoSarajevoAlgiersAnkaraLondenBamakoJakartaParamariboOttawaMontrealAlgiersMuscatWindhoekRiyadLuandaMadridVati
caanstadWarschauBrasiliaVancouverAntwerpenDakarDarEsSalaamDubaiTripoliMaputoDublinBrusselSanJoséTelAvivMilaanBoedapestLusakaFrank
furtAmMainMelbourneMünchenAtheneDüsseldorfKampalaCanberraBamakoIslamabadSofiaLissabonBangkokRomeChicagoAlgiersRiyadhYaoundéR
yadMuscatKampalaParijsMadridBelgradoBelgradoSarajevoPraagKaapstadMelbourneLaPazTunisMoskouLosAngelesNewDelhiAddisAbebaAntwer
pselWashingtonLusakaWenenHongKongBogotáLuandaRabatTokioWellingtonTokioMoskouAlmatyMilaanHamburgTelAvivMontevideoMaputo
sMilaanMontevideoVancouverAnkaraBarcelonaPraagColomboWarschauMadridPretoriaBonnAtheneIstanboelWashingtonWellingtonKhartou
mLusakaDublinShanghaiWenenJakartaStockholmSanJoséManaguaNewYorkKhartoumAddisAbebaBagdadBrasiliaBelgradoMuscatLuandaSan
JoséChileLusakaBomayRabatBomayOttawaBratislavaBagdadHavanaHavannaBerlijnHongKongMilaanCanberraHamburgNairobiPraagIslamab
adAbuDhabiQuitoTripoliWashingtonDubaiRomeJakartaLimaLondenStockholmMoskouNewYorkAddisAbebaNewYorkSingaporeSeoelHongKongFra
nkfurtAmMainKarachiBratislavaLosAngelesBoekarestAtheneSingaporeAnkaraBratislavaTunisLuxemburgZagrebMontrealSofiaSydneySantiagoDeCh
ileLondenDüsseldorfAtheneNewYorkBrusselJakartaKarachiLuxemburgNairobiDarEsSalaamAntwerpenAddisAbebaRabatSantiagoDeChileHamburgK
undéAddisAbebaMadridBangkokDüsseldorfTelAvivParijsSeoelParamariboCotonouLaPazHelsinkiPortOfSpainParijsKievBarcelonaAccraZagreb
osAngelesMilaanDarEsSalaamOsloLuandaNewYorkKhartoumBoedapestAbuDhabiHamburgSaoPauloMexicoManillaBangkokMünchenBueno
sarajevoAnkaraStPetersburgShanghaiBagdadJakartaKualaLoempoeTunisOsloBratislavaMontrealDhakaKigaliTelAvivIstanboelHongKongChi
slamabadKingstonDamascusTunisBogotáKopenhagenWenenCaracasBernKeoalaLoempoeTokioDublinAlmatyNewDelhiAtheneRiyadhPortOfSp
ainBonnShanghaiRiyadKhartoumZagrebSofiaLagosKobeDublinQuitoLondenPretoriaAlmatyKarachiAnkaraTokioHavannaBonnBerlijnBuenosAires
hanghaiKopenhagenBagdadHongKongAlmatyMuscatAbuDhabiWenenSanJoséKoewitWenenKievParijsBuenosAiresMadridKoewitHararePa
sKairoPretoriaTripoliMadridDamascusPraagKobeKualaLoempoeKaapstadLuandaKievLusakaDarEsSalaamMelbourneZagrebParijsHoustonW
KParamariboBamakoBonnCotonouOttawaJakartaMuscatColomboManillaOsloNairobiDubaiSaoPauloPretoriaMaputoAmmanBagdadNewDe
lLaPazQuitoBogotáBamakoHamburgAlgiersLuandaKingstonRiyadMoskouLagosManaguaBuenosAiresManillaLimaMelbourneMexicoColomb
erraAbuDhabiMelbourneWenenDarEsSalaamBrasiliaKoewitParijsJakartaIstanboelTeheranKhartoumAbujaParijsStockholmTorontoNewDelhi
eolBangkokWenenLaPazParamariboBoekarestSarajevoKualaLoempoeBoekarestKingstonAlgiersStockholmLosAngelesDubaiSingaporeAnk
manCanberraBogotáParijsLaPazWenenAccraVaticaanstadPortOfSpainHoustonPretoriaLaPazIstanboelBoedapestHamburgVancouverDhakaDu
ngkokAnkaraAlgiersKhartoumDubaiKobeBrusselMexicoStPetersburgParamariboAnkaraRabatBelgradoRabatAtheneHarareNewYorkAntwerpe
osBogotáKairoHarareLagosManaguaQuitoHamburgLagosColomboMexicoBratislavaLusakaBangkokSarajevoDamascusHoustonBonnAnkara
rDarEsSalaamKobeSofiaKualaLoempoeWellingtonAlgiersAnkaraAbujaChicagoMuscatDakarStockholmKopenhagenCotonouBuenosAiresAd
isLissabonParijsRabatDüsseldorfTokioLuxemburgMontevideoChicagoBagdadPortOfSpainBoekarestLuxemburgDakarHoustonAlmatyDubaiRo
makoBelgradoHamburgRomeDarEsSalaamSofiaDubaiColomboRabatAtheneDublinSydneyKobeBogotáPraagOuagadougouAlgiersKingston
sburgAmmanMilaanMexicoTeheranAbuDhabiFrankfurtAmMainBelgradoTorontoAddisAbebaAnkaraSarajevoPortOfSpainAiresStockholmAmst
AbebaTripoliLaPazKairoManaguaBagdadLosAngelesKievAnkaraColomboWarschauRomeBernKingstonLissabonBoedapestBoedapestNewYork
oColomboNewYorkRiyadBamakoTelAvivKingstonMontevideoLaPazPraagDubaiWenenCotonouBerlijnLaPazDüsseldorfKampalaTeheranSeoel
ideoBrasiliaPretoriaAnkaraBomaySofiaTorontoRomeZagrebWashingtonAmmanAtheneLaPazMoskouAlgiersAbidjanParamariboMaputoMan
shasaBarcelonaCaracasManaguaBarcelonaLusakaAntwerpenSaoPauloBagdadLaPazParijsTorontoBrusselBerlijnPekingMontevideoAbuDhabi
ondenIstanboelAlmatyBangkokHelsinkiSanJoséParamariboAnkaraSaoPauloPretoriaBangkokMilaanBamakoHoustonHarareBrasiliaKairoSar
riandislaWindhoekZagrebBrusselRiyadMoskouAlmatyMaputoKarachiVancouverSantiagoDeChileTunisManaguaTeheranCotonouTokioTunis
BoekarestHamburgKopenhagenStockholmWellingtonMelbourneKopenhagenRabatBerlijnAntwerpenSanJoséRomeLuxemburgSofiaHoustonRi

Deze brochure is een uitgave van:
Het ministerie van Buitenlandse Zaken
Postbus 20061 | 2500 EB Den Haag
© Buitenlandse Zaken | augustus 2014